

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Павлик О. А.
(підпис) (прізвище, ініціали)

« _____ » _____ 2024 р.

Реєстраційний № _____
« _____ » _____ 2024 р.

ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ЗПОМ-23
ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 013 Початкова освіта
Данилюк Галини Павлівни

Керівник:
кандидат філологічних наук, доцент
Онищенко І. В.

Оцінка:
Національна шкала _____
Шкала ECTS _____ Кількість балів _____
Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Данилюк Галина Павлівна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ	9
1.1. Сутність і структура толерантності молодшого школяра	9
1.2. Особливості виховання толерантності в молодшому шкільному віці.....	16
1.3. Позакласна робота як засіб виховання толерантності в молодших школярів.....	22
1.4. Педагогічні умови виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи	34
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ	42
2.1. Стан досліджуваної проблеми в практиці Нової української початкової школи.....	42
2.2. Визначення початкового рівня сформованості толерантності молодших школярів.....	49
2.3. Експериментальна методика виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи	56
2.4. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	61
Висновки до розділу 2.....	64
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	70
ДОДАТКИ	81
Додаток А.....	81
Додаток Б.....	82
Додаток В.....	84
Додаток Г.....	87
Додаток Д.....	92
Додаток Е.....	94
Додаток Ж.....	100

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах інформаційного суспільства виховання толерантної особистості є актуальною, нагальною і важливою проблемою. Для вільного розвитку сучасного демократичного суспільства необхідні сформовані морально-етичні та соціально-політичні цінності, – цінності, пов'язані зі стратегією терпимості до чужих позицій, поглядів, думок, ідеології, культури. У Концепції Нової української школи акцент зосереджено на формуванні в здобувачів освіти толерантності як базової цінності сучасного демократичного суспільства та як однієї з базових особистісних якостей [63].

Толерантність як особистісна якість характеризується позитивним ставленням до себе й інших людей та виявляється у почутті власної гідності та уміннях поважати гідність інших незалежно від релігійної й національної приналежності, індивідуальних та особистісних особливостей. Існує ряд наукових досліджень, у яких переконливо зазначено, що молодший шкільний вік – це сенситивний період для формування й розвитку толерантної особистості зі сформованими якостями і цінностями. Виховання толерантної особистості здобувача початкової освіти – це довготривалий, безперервний і багатофакторний процес, який потребує педагогічно доцільних, вивірених, особистісно-орієнтованих та результативних підходів відповідно до особливостей даного віку [91, с. 135].

Сутність поняття «толерантність» розкрито у наукових працях представників філософської думки, зокрема у дослідженнях Конфуція, Сократа, Платона, Аристотеля, Квінтіліана та ін. Дещо пізніше їхні ідеї, погляди і думки отримали розвиток в педагогічних концепціях толерантності Я. Коменського, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та ін. У філософських розвідках термін «толерантність» тлумачиться як вияв поваги до інших людей, груп суспільств, як складна особистісна якість, що характеризує цінності людини, її свідогляд та менталітет.

Психолого-педагогічні засади формування толерантної особистості учня початкової школи обґрунтовано в наукових розвідках Л. Базильчук, А. Басюк, С. Безбородих, Я. Бережної, Т. Білик, М. Василюк, С. Герасимова, Г. Гнатівської, О. Гриви, Т. Гурової, В. Давидова, С. Добрянської, В. Зенковського, О. Карякіної, А. Коваленко, Е. Койкової, Л. Колобової, Н. Олійник, О. Орловської, І. Пчелінцевої, Н. Скрипник, І. Сухопарі, В. Тернопільської, В. Тугай, Г. Цукерман та ін. Вивчення праць указаних учених переконує, що проблема становлення толерантної особистості здобувача початкової школи в умовах НУШ є актуальною проблемою у теоретичному і практичному планах.

Існує достатня кількість педагогічних інструментів та засобів формування толерантності молодших школярів. На нашу думку, одним із ефективних є позакласна робота. Згідно з науковими джерелами позакласна робота – це складова частина цілісної педагогічної роботи школи, яка постає як одна з ефективних форм організації результативного організованого дозвілля здобувачів початкової школи, а також як система різновидів діяльності учня, яка у своєму арсеналі має широкі можливості позитивних впливів на молодших школярів.

Організація і проведення різнопланових позакласних заходів створює широкі можливості для формування толерантної особистості здобувача початкової освіти, якому притаманні терпимість до чужої позиції, емпатія, взаєморозуміння, співчуття, милосердя, емоційна стабільність. Свідоме і цілеспрямоване оволодіння учнями правилами доброзичливої взаємодії, нормами етичного спілкування, загальнолюдськими цінностями та терпимістю до своїх та інших думок, досвідом терпимої взаємодії в різних видах діяльності сприяють становленню толерантної, вихованої, всебічно і гармонійно розвиненої особистості, яка здатна до толерантної взаємодії і співпраці з іншими особистостями.

Отже, проблема виховання толерантності молодших школярів засобами позакласної роботи є актуальною і нагальною.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити систему роботи з виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи.

Завдання дослідження. Відповідно до мети дослідження було сформульовано такі завдання:

- 1) проаналізувати стан досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній літературі та масовому педагогічному досвіді;
- 2) розкрити сутність та структуру толерантності молодшого школяра;
- 3) з'ясувати специфіку позакласної роботи як засобу виховання толерантності в молодших школярів;
- 4) обґрунтувати педагогічні умови виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи;
- 5) розробити дослідно-експериментальну програму виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи.

Об'єкт дослідження – процес виховання толерантності в молодших школярів.

Предмет дослідження – система роботи з виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи.

Гіпотеза дослідження. Нами було сформульовано припущення, що виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи буде ефективним за таких умов:

- 1) урахування індивідуальних та вікових особливостей молодшого шкільного віку;
- 2) формування навичок толерантної поведінки, толерантної взаємодії, позитивного ставлення до себе та інших людей;
- 3) створення толерантного виховного середовища;
- 4) упровадження поетапної програми виховання толерантності в молодших школярів.

З метою розв'язання окреслених завдань було використано такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз, синтез, порівняння, систематизація,

узагальнення; *емпіричні* – спостереження, вивчення шкільної документації, аналіз педагогічного досвіду, анкетування, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи); *математичні* – методи математичної статистики.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Красівського ліцею Новоїпільської сільської ради. В експерименті взяли участь учні 2 класу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні та впровадженні основних положень програми виховання толерантних взаємостосунків здобувачів початкової освіти засобами позакласної роботи. Результати дослідження можуть бути використані вчителями початкових класів з метою виховання в учнів толерантності, а також у професійній діяльності автора.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження було апробовано на таких конференціях:

- 1) VI Регіональна науково-практична конференція (м. Нікополь, КЗ «Нікопольський фаховий педагогічний коледж «ДОР», 29 лютого 2024 р.);
- 2) III Всеукраїнська студентська науково-практична конференція «Освіта XXI століття: аксіологічний вимір» (м. Нікополь, КЗ «Нікопольський фаховий педагогічний коледж «ДОР», 24 травня 2024 р.).

Досліджувану тему розкрито в таких публікаціях:

1. Данилюк Г. П., Онищенко І. В. Виховання толерантності в здобувачів початкової освіти засобами ігрових технологій. *Оновлення моделі інтегральних компетентностей в контексті досягнення цілей сталого розвитку*: збірник матеріалів VI Регіональної науково-практичної конференції (м. Нікополь, 29 лютого 2024 року). Нікополь: Навчально-методичний кабінет, 2024. С. 107–111.

2. Данилюк Г. П. Виховання толерантності в здобувачів початкової освіти у контексті вимог Нової української школи. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір*: збірник матеріалів III Всеукраїнської студентської

науково-практичної конференції (м. Нікополь, 24 травня 2024 року).
Нікополь: Навчально-методичний кабінет, 2024. С. 8–10.

3. Данилюк Г. П. Педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів в освітньому процесі початкової школи. *Актуальні питання теорії і практики початкового навчання*: збірник наукових праць студентів. Кривий Ріг : КДПУ, 2024. № 17. С. 36–41.

4. Онищенко І. В., Данилюк Г. П. Виховання толерантності молодших школярів засобами позакласної роботи: навч.-метод. посіб. Кривий Ріг: КДПУ, 2024. 100 с.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, супроводжуваних висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (98 позицій), 7 додатків. Повний обсяг роботи – 100 сторінок, з яких 69 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

1.1. Сутність і структура толерантності молодшого школяра

Актуальність виховання толерантної особистості у сучасних умовах зумовлена процесом, що турбують як світову спільноту, так і наше суспільство. Виховання толерантної особистості є складним процесом, який здійснюється соціальним середовищем та відбувається під впливом стосунків у сім'ї, спілкування з однолітками і оточуючими, сформованих поглядів і цінностей її членів. Виховання толерантності має стати наскрізною метою діяльності всіх соціальних інститутів і насамперед тих, що мають безпосередній вплив на формування особистості дитини.

І. Сухопара, яка глибоко досліджувала проблему толерантності, зазначає, що вона є багатогранною і розглядається в багатьох контекстах [84]. Зокрема, в еволюційно-біологічному, філософському, соціальному, етичному, психологічному та педагогічному і була предметом дослідження в історії наукової думки таких мислителів: Конфуція, Протагора, Дж. Локка, Вольтера, Е. Канта, Д. Дідро, Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Я. Корчака, Г. Сковороди, Лесі Українки, І. Франка, В. Сухомлинського та ін.

Проблема толерантності як одна з провідних якостей особистості була предметом вивчення філософії, соціології, педагогіки, психології, культурології. Різні аспекти формування толерантної особистості молодшого школяра розглядалися у дослідженнях Л. Артемової, О. Гриви, О. Карякіної, Л. Колобової, І. Пчелінцевої, Н. Скрипник, Ю. Тодорцевої, Ж. Шинкарьової та ін. Проблему формування толерантних взаємостосунків порушили у своїх працях І. Бех, Л. Канішевська, О. Коберник, Т. Кравченко, О. Козлюк, В. Кремень, В. Кузь, Є. Мазурова, Т. Поніманська, О. Собченко та ін.

Найглибше концепція толерантності як наукової категорії розкрита в західноєвропейській науковій традиції. В багатьох зарубіжних наукових дослідженнях зосереджено вивчення толерантності як основної умови для вирішення конфліктів та досягнення компромісів як в окремих групах, так і на світовому рівні. Саме у працях С. Мендус, Б. Єлмонд, М. Дамита, В. Ворока, К. Хілла толерантність розглядається як одна з ключових соціальних цінностей і є дуже важливою умовою для розвитку самої особистості та суспільства.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що поняття «толерантність» тлумачиться по-різному. Вперше про поняття «толерантність» заговорив А. Дестют де Трасі, політик, французький філософ та економіст. Вчені трактують толерантність як «терпимість» та «терпіння».

Толерантність виявляється як риса особистості у доброзичливості, взаємоповазі до людей, толерантного ставлення до різних соціальних груп, свободі, рівноправності, в збереженні власних культурних традицій, можливості солідарно вирішувати спільні проблеми.

К. Венцелем складено «Декларацію прав людини», її основні положення внесено в зміст «Конвенції прав дитини» (1989 рік) та «Декларацію принципів толерантності», яка була прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО (1995 рік).

І. Сухопара, аналізуючи дослідження Л. Бернадської, В. Бойко, І. Борсук, С. Герасимова, П. Котогорова, В. Нечерди, О. Скрябіної, визначає такі види толерантності: педагогічну, релігійну, расову, політичну, соціальну, вікову, гендерну та міжособистісну і визначає її структурні компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний [84].

Для вивчення та визначення шляхів формування толерантності у молодших школярів дуже важливо детально проаналізувати компонентний склад феномена «толерантність». Доцільно виокремити такі компоненти у структурі толерантності: етико-комунікативний, емоційно-емпатійний,

мотиваційно-ціннісний, психофізіологічний, поведінковий, когнітивний і рефлексивний. Ці складники було виявлено в ході аналізу найрізноманітніших підходів вивчення толерантності, оскільки багато вчених приділяли особливу увагу розробці саме структури цього феномена. Неоднозначність поняття толерантності зумовлює різні підходи до визначення її структурних компонентів.

М. Бикова, використовуючи методи теоретичного аналізу наукових джерел, розкриває сучасні підходи до проблеми толерантності. Посилаючись на Декларацію принципів толерантності (1995), вона подає визначення толерантності як гармонійне поєднання єдності та різноманіття, зокрема це лише моральне зобов'язання, але і політичні й правові потреби. Толерантність є тим аспектом, що прагне миру й спонукає до переходу від світогляду війни до світогляду миру [9, с. 117], і підкреслює, що виховання толерантності виявляється актуальною задачею розвитку сучасної людини та її виховання.

Аналізуючи наукову літературу, М. Бикова розкриває семантику терміну «толерантність» та «інтолерантність». Зупинимось на останньому терміні, оскільки перший проаналізовано. У різних авторів визначається як нестерпність, нетерпимість, агресивність, несхильність до компромісу, деструктивність. А інтолерантне ставлення є, у першу чергу, агресивним, конфліктним ставленням [9, с. 119]. Автор виділяє десять різновидів проявів інтолерантності за предметом нетерпимості: образи, глузування, виявлення зневаги; упередження, забобони, негативні стереотипи, переслідування, залякування, погрози і таке інше. Ми назвали ті форми, що більш характерні для дітей. А далі М. Бикова розкриває основні чинники розвитку інтолерантності. Це нерозуміння мови; відмінності в зовнішності та характері; стереотипи та «сценарії» поведінки, прищепленні з дитинства; нерозуміння різноманітних аспектів життя людей різної національності [9].

Виховання толерантної поведінки у дітей потребує об'єднання зусиль багатьох людей і не лише фахівців різних напрямів і рівнів, а й старших

дітей, підлітків, молоді, і обов'язково батьків. Для батьків автор пропонує поради, що сприяють формуванню у дітей толерантності і зауважує, що педагог, вихователь має власною поведінкою і прикладом залучати інших на позиції толерантності і це є вельми важливою умовою успішного розвитку толерантності у дітей [4].

На сьогодні школа потребує комплексного підходу до навчання учнів, ефективного спілкування та співпраці, критичного мислення, вирішення конфліктів, вміння самостійно вирішувати різноманітні конфліктні ситуації.

Наразі спостерігається зростання агресивності та нетерпимості серед молодших школярів, що частково може свідчити про те, що освітній процес не завжди відповідає вимогам соціального середовища [9, с. 149].

У молодшому шкільному віці, коли інтелект ще не сформувався, доречним буде закласти емоційну основу здорового морального розвитку особистості. Необхідно починаючи з перших класів пояснювати значення поняття «толерантність», як правильно тлумачити. Необхідно навчати оцінювати правильно ситуацію, враховувати менталітет та інтереси різних народів та інших націй людей. Особливо важливе формування морально-вольового стремління у реалізації поведінки, що базується на взаємоповазі, терпимості, відкритості до різноманітності: сміливість, мужність, принципове відстоювання моральних цінностей. Для більш ефективного виховання толерантності треба використовувати вимоги (прохання, натяк, пораду, схвалення, довіру і т.д.).

Аналізуючи психолого-педагогічну літературу можна стверджувати, що поняття «толерантність» тлумачиться по-різному, зокрема, як: терпляче ставлення до різних думок, позицій, поглядів, які не співпадають з особистими [9, с. 78]; визнання рівності та поваги, повна відмова від насильства, різних віросповідань, та людських культур [7, с. 9] та ін. Визначення поняття «толерантність молодшого школяра» аналізується як готовність та потреба в здобувача освіти початкової школи до позитивної взаємодії з ровесниками незалежно від їхньої національності, релігійного та

соціального відношення; приймати, розуміти та проявляти інтерес до різних культур та традицій інших народів [1, с. 19].

І. Сухопара у своєму дисертаційному дослідженні уточнює поняття «толерантність» і визначає цей термін як інтегрована моральна риса особистості, що базується на ціннісному ставленні до інших людей, себе та навколишнього середовища. Ця якість проявляється через доброзичливість, чуйність, співчуття, співпереживання, терпимість, повагу до інших, незважаючи на їхні погляди, звички, характер, темперамент, національну чи релігійну приналежність. Вона характеризується прагненням досягти гармонії та взаєморозуміння. Автор також уточнює саме визначення «сформованості толерантності в учнів початкової школи», і характеризує його як наслідок комплексного системного впливу, який спрямований на свідоме формування толерантності, де через виявлення гуманістичних мотивів та емоційної толерантності втілюється в толерантному співробітництві з іншими [84, с. 6].

Т. Гурова у дисертаційному дослідженні «Виховання толерантності молодших школярів в умовах полікультурного освітнього простору» підкреслює, що термін «терпимість молодшого школяра» визначається як стійка особистісна риса, що проявляється у визнанні права на відмінності та здатності до доброзичливого ставлення до цінностей інших, при цьому зберігаючи власну гідність. Вона також до нього включає сформованість вмінь встановлювати взаємини з іншими людьми через діалог [31].

У дослідженні Т. Гурової обґрунтовано освітні умови виховання толерантності учнів початкових класів у контексті полікультурного освітнього середовища, розроблено діагностику рівня сформованості толерантності в молодших школярів у полікультурному освітньому середовищі, включаючи критерії, показники та рівні [31].

Т. Гурова в структурі толерантності особистості молодшого школяра виділяє наступні компоненти: 1) психофізіологічний (включає психологічні характеристики людини, пов'язані з її нервовими процесами); 2) мотиваційно-

ціннісний (поєднує цінності, потреби та мотивації діяльності, направлені на подолання конфліктів та взаємопорозуміння у взаємодії); 3) етико-комунікативний (ставлення особистості до оточуючих у спілкуванні); 4) емоційно-емпатійний (толерантне ставлення до зовнішньої інформації, відмінної від власної позиції, співпереживання, доброзичливість, терплячість); 5) когнітивний (розуміння природи та змісту толерантності, її важливості в суспільстві, гнучкість і критичне мислення); 6) поведінковий (позитивна реакція на оточуючі культурні, соціальні, релігійні, етичні та расові відмінності); 7) рефлексивний (здатність аналізувати власні емоції, думки, слова, поведінку та способи взаємодії з іншою культурою чи ментальністю) [32].

О. Орловська, вивчаючи структуру толерантності особистості, виділяє такі підсистеми: 1) когнітивну (знання про толерантність та толерантні процеси); 2) емоційну (емоційного ставлення до інших людей, їх думок та почуттів); 3) діяльнісну (схильність до соціальної поведінки, в основі якої є розуміння і співпраця; скерованість діяльності на соціально значущі об'єкти та явища, вибір шляхів досягнення життєвих планів). На думку автора, толерантна особистість поєднує такі характеристики, що відображаються з різних боків психолого-етичних людських відносин: гуманність, рефлексивність, свобода, відповідальність, захищеність, гнучкість, самовладання, варіативність, перцепція, емпатія, почуття гумору [66, с. 163].

Метою освітнього процесу з перших класів є розвиток навичок конструктивної поведінки під час конфліктів, їх справедливого та ненасильницького вирішення. З перших днів навчання слід створювати умови для формування атмосфери дружби, взаєморозуміння й підтримки в класі, а також розвивати здатність застосовувати моральні знання у реальних життєвих ситуаціях. На організацію життєдіяльності учнів початкових класів здійснюють вплив ситуації, що сприяють розвитку толерантності як окремої дитини, так і колективу, створюючи стиль життя, який генерує толерантність і усуває потребу в її спеціальному стимулюванні. Іншими словами,

толерантність проявляється сама по собі, поступово переходячи у стійкий досвід, який стає рисою особистості та характеристикою спільноти, настільки значущою, що вона виходить за межі конкретного місця й часу, впливаючи на майбутнє [4, с. 53].

Дослідниця Є. Койкова вважає естетичний елемент важливим складником структури толерантності. Вона підкреслює, що цей елемент є одним із шляхів формування толерантних відносин між учнями, особливо в контексті уроків музики, де він сприяє формуванню толерантності у молодших школярів. Крім того, естетичний аспект позитивно впливає на співпрацю та взаємовідносини між учнями та вчителями, стимулюючи розвиток здібностей, переживань і довіри [42].

Автор визначає толерантність в чотирьох аспектах: 1) людські чесноти, які означають: мистецтво жити в світі з різними людьми та ідеями, здатності мати свої права і свободи вибору, при цьому не порушувати права та свободу оточуючих; 2) це позитивна життєва позиція, визнана іншими; 3) ставлення до людей, що означає: приймати людину такою, як є, визнавати будь-яку культуру та приймати її норми і правила, відмова зводити різноманітність до єдності чи переваги будь-якої точки зору та позиції, розуміння та прийняття традицій цінностей та культури інших етнічних та релігійних представників; 4) це якість особистості, стійкий атрибут, який визначає індивідуальну характерну поведінку, діяльність та мислення [42, с.19].

У «Декларації принципів толерантності» поняття «толерантність» визначається як повага, прийняття та розуміння різноманітних культур світу, інших форм та способів вираження людської особистості. Це визнання того, що люди істотно різні за зовнішнім виглядом, мовою, поведінкою, соціальним статусом та цінностями і мають право жити спокійно, зберігаючи свою індивідуальність [36].

Отже, аналіз наукової літератури показав, що поняття «толерантність» багаторівневе й багатогранне. Толерантність є основною цінністю відкритого

суспільства, яке відкрите для зовнішнього світу та інших культурних норм і принципів. Вона проявляється в різних формах і зумовлюється різними психологічними якостями особистості.

В основу нашого дослідження покладено наукові доробки І. Сухопарі [84]. У роботі ми будемо послуговуватися її визначеннями толерантності і підходами до виокремлення структурних елементів толерантності.

Отже, толерантність – це інтегративна моральна риса особистості, заснована на ціннісному ставленні до себе, інших людей і навколишнього середовища. Вона проявляється у доброзичливості, чуйності, співчутті, терпимості, повазі до інших, емпатії, незалежно від їхніх поглядів, звичок, характеру, темпераменту, національності чи релігії, та характеризується прагненням до взаємної злагоди. У структурі толерантності визначаються наступні компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний.

1.2. Особливості виховання толерантності в молодшому шкільному віці

Одним із пріоритетних завдань Нової української школи є формування толерантної особистості школяра, якій притаманні терпимість, емпатія, співчуття, милосердя, емоційна стабільність, усвідомлена соціальна діяльність у відносинах з іншими. Для розв'язання цього завдання молодший школяр повинен бути включений у толерантне середовище – таке середовище, у якому панують гуманні і демократичні стосунки між його членами, та які базуються на взаємоповазі, взаєморозумінні, готовності до сприйняття людей інших поглядів, звичаїв, традицій.

В концепції «НУШ» підкреслюється, що толерантність є базовою цінністю демократичного суспільства, однією з провідних якостей особистості. Нова українська школа зорієнтована на універсальні людські цінності, зокрема морально-етичні (достоїнство, чесність, справедливість,

турботливість, шанобливе ставлення до життя, себе та оточуючих) і соціально-політичні (свобода, демократія, культурна багатоманітність, шанування рідної мови, культури, патріотизм), повага до закону, солідарність, відповідальність та ін.) [63, с. 7].

О. Грива виділяє такі ключові риси толерантної особистості:

- 1) готовність приймати інших такими, як вони є, і будувати взаємини на основі згоди;
- 2) прагнення до конструктивної взаємодії з членами суспільства;
- 3) самостійність, критичне мислення, гнучкість мислення, що враховує різноманітність та можливість альтернатив;
- 4) відкритість до змін, сприйняття нового та здатність до інновацій [29, с. 10].

Ефективним засобом виховання толерантності в учнів є ігрові технології, які ознайомлюють дітей з різними моральними якостями, правилами толерантної та дружньої поведінки, нормами доброзичливої та терпимої взаємодії з оточуючими, сприяють встановленню емоційного контакту між учнями, формують толерантне ставлення до чужих думок, поглядів, позицій.

Толерантність можна розділити на дві групи принципів, які необхідно застосовувати для виховання толерантної особистості в умовах демократизації суспільства:

1. Принцип виховання толерантного ставлення в молодших школярів: дотримання загальних моральних цінностей; повага до гідності кожної особистості; визнавати кожну людину унікальною; любов до рідної культури та традицій та одночасно поважати інші культури та традиції; відмова від насильства та розв'язання ситуацій неконфліктно; виховувати відповідальність за свої дії, поведінку та висловлювання; формування толерантної свідомості у ставленні до себе, інших та всього живого.

2. Принцип гуманізації освітнього середовища через впровадження ідей толерантності передбачає: покращення існуючих методів та форм навчання;

використання різних педагогічних підходів, що відповідають віковим особливостям учасникам освітнього процесу; застосування нових толерантно орієнтованих методів та форм роботи; сприяння взаємопорозумінню, співпраці, підтримці та гармонії у відносинах «учень-учитель» та «учень-учень»; розвиток комунікативних здібностей як ключового фактора особистісного зростання і виховання в колективі; створення належних умов для досягнення успіхів з кожним учнем .

У статті «Формування у молодших школярів толерантності як соціально-ціннісної якості особистості: теоретичний аспект» І. Сухопара подає аналіз тлумачення поняття «толерантність» та розкриває позицію І. Бега та О. Кононко, які вважають розпочинати формувати елементи толерантності ще в дошкільному віці, мотивуючи це тим, що на цьому етапі розвитку найбільш інтенсивно проявляється психологічний механізм емпатії. Автор статті наголошує на тому, що саме в початковій школі орієнтація на поведінку дорослих змінюється на орієнтацією у колективі однолітків; збільшується рухливість нервових процесів; переважає емоційна сфера у сприйнятті оточуючих; розвивається вольова сфера; формуються стереотипи моральної поведінки і діяльності; підвищується здатність до емпатії й рефлексії, до сприйняття соціальних норм і здатність виявляти власну позицію у ставленні до інших. При цьому молодші школярі мають обмежений моральний досвід, невідповідність між знаннями моральних норм і поведінкою, розбіжністю між вимогами до інших і власною поведінкою. Це є підставою вважати молодший шкільний вік сенситивним для формування толерантності [84].

І. Сухопара визначає критерії толерантності та їх показники такі як: стійкість, емпатія, дивергентність, мобільність і соціальна активність. Характеризує рівні толерантності на основі прояву показників у поведінці молодших школярів. У висновку зазначає, що толерантність в учнів молодших класів виявляється в елементарних нормах поваги людської

гідності, терпимості, чуйності, милосердя, вміння прощати протидіяти несправедливості, жорстокості, критичному ставленні до себе [84].

І. Сухопара розглядає процес сформованості толерантності в учнів молодших класів як цілеспрямовану й організовану взаємодію вчителя та школярів має за мету виховання толерантності як особистісної риси, що проявляється в поведінці та вчинках учнів, у ціннісному ставленні до себе та оточуючих, а також у здатності взаємодіяти з іншими. А поняття «сформованості толерантності в молодших учнів» це результат цілісної організованої взаємодії, спрямований на формування толерантної свідомості, через толерантну поведінку та гуманістичні мотиви, що реалізуються у взаємодії з іншими в контексті толерантних відносин [84].

Дослідники у проблемі сформованості толерантності в молодших школярів відзначають ускладнення соціальної ситуації в сучасній школі, яка пояснюється наявністю в класних колективах учнів різної національності, дітей з ОПП, різне матеріальне забезпечення сімей, соціальний статус батьків і т.п. Це створює в системі виховання свої проблеми і зміни. В той же час в психолого-педагогічній літературі майже не зустрічається тлумачення толерантності стосовно молодших школярів, незважаючи на специфічність в умовах загальноосвітнього навчального закладу всіх психологічних характеристик дітей молодшого шкільного віку. Саме тому проблема формування толерантності молодших школярів має високу суспільну значимість і потребує глибокого вивчення.

На даний момент, як відзначають дослідники, серед молодших школярів збільшується тенденція до агресивності й нетерпимості, «що в деякій мірі може означати, що освітній процес не завжди орієнтується на вимоги суспільства» [13].

О. Корабльова під педагогічними засобами розвитку молодших школярів розуміє: прийоми, методи та психолого-педагогічні умови форми розвитку толерантності у дітей. Психолого-педагогічний супровід учнів початкових класів здійснюється в освітній діяльності загальноосвітнього

навчального закладу, індивідуальний підхід, поліпшення підходів і способів виховання відображає готовність педагогів до створення належних педагогічних умов [44, с. 87].

Для молодших школярів взірцем є вчитель. Саме перший вчитель, його оцінка стосовно учнів чи певних подій, часто стає еталоном і встановлює стандарт у взаєминах з оточуючими на довгий час і стає манерою спілкування молодшого школяра. Як зазначає В.Тугай, саме відкритість та щире ставлення учня до вчителя, дає фундамент щоб формувати толерантність дитини, тому що, оцінюючи себе як особистість, учень говорить ті, слова, що каже на його адресу вчитель. Це свідчить про величезний вплив вчителя на школяра і вимагає від нього великої відповідальності, постійно підвищувати свою компетентність, контроль над емоціями, вчинками та своїми почуттями. Вчитель, своїм прикладом, сприяє моральному, інтелектуальному і емоційному розвитку, особистості школяра [91].

Дослідники проблеми формування толерантності молодших школярів Я. Бережна та С. Кубіцький стверджують, що формування толерантності повинно відбуватися за принципом батьки-учень-вчитель. Потрібна організована співпраця сім'ї і школи, якщо її порушити, то буде втрачатися зв'язок дорослі-діти і як наслідок, підвищуватимуться конфлікти у відносинах [7, с. 7-10].

Н. Олійник, Т. Білик, А. Басюк, автори статті «Формування толерантності у молодших школярів», аналізуючи наукові джерела, зазначають, що знецінення важливості духовності призвело до розвитку негативних явищ що відбиваються майже у всіх сферах соціальних відносин. На законодавчому рівні права людини захищає уряд усіх країн, але головна роль належить освіті. Саме школа виступає гарантом моральності, стійкості соціума та національної згоди і є інститутом соціалізації особистості, саме їй належить істотна роль у формуванні толерантності [64].

Вивчаючи доробки вчених, вище зазначені автори виділяють основні напрями діяльності з формування толерантності у молодших школярів: аналітико-діагностична діяльність, пізнавальна діяльність (бесіди, виховні заходи, аналіз ситуацій морально-етичного змісту, конкурси, екскурсії, гурткова робота); ціннісно-орієнтовна діяльність (тренінги, диспути); робота з батьками (конференції, виховні заходи, симпозиуми). А головними формами роботи по формуванню толерантності дітей молодшого шкільного віку вона вважає: навчальні та моральні бесіди, розповіді, змагання малюнків, поезія, фізичні вправи, ігри, музичні виступи, святата культурні заходи з залученням батьків [64].

Як бачимо, до вже відомих форм додаються інші, і йде наголос на обов'язкове залучення батьків до цієї роботи. Автор статті, на основі психологічних досліджень, виділяє вікові особливості учнів молодшого шкільного віку. Це зміни у вольовій сфері дитини, коли почуття стають мотивами поведінки. Дитина включається в особливу систему соціальних взаємовідносин, відмінну від минулого досвіду, особливо, коли дитина з ООП чи має проблеми зі здоров'ям [4].

Таким чином, формування толерантної особистості школяра є одним із важливих завдань Нової української початкової школи. Особливості виховання толерантності дітей в молодшому шкільному віці обумовлені їх віковими особливостями психічного розвитку: в молодшому шкільному віці змінюється орієнтація в поведінці. Орієнтація в поведінці на дорослих замінюється орієнтацією на колектив ровесників, відбуваються зміни у вольовій сфері школяра. Почуття дитини стають мотивом її поведінки. Все це дає підстави вважати вік молодшого школяра найбільш чутливим для виховання толерантності як соціально-ціннісної якості особистості. Толерантне ставлення до інших виявляється у милосерді, взаємоповазі, доброзичливості, терпимості, емпатії, співчутті, толерантному ставленні до оточуючих.

1.3. Позакласна робота як засіб виховання толерантності в молодших школярів

У контексті вимог НУШ одним із ефективних засобів виховання учнів є позакласна робота, яка має на меті не лише формування різноманітних здібностей, а й ціннісних орієнтацій. У позаурочний час здобувачі початкової освіти здобувають нові знання та вміння, формуються як особистості у толерантному та демократичному середовищі, вчаться працювати в команді, розвивають творчість та ініціативу. Усі ці фактори сприяють формуванню ціннісних орієнтацій учнів.

Розкриємо сутність поняття «позакласна робота». Аналіз педагогічних праць учених показав, що існують різні трактування цього поняття. В «Українському педагогічному словнику» за редакцією С. Гончаренка зазначається, що поняття «позакласна робота» є невід'ємною частиною освітнього процесу і формою організації дозвілля учнів [27]. Позакласні виховні заходи організовуються і проводяться в позаурочний час органами шкільної спільноти при активній допомозі і делікатному керівництві вчительського колективу, зокрема класного керівника. Позакласна робота тісно зв'язана з освітньо-виховною діяльністю. Отже, позакласна робота є невід'ємним компонентом освітнього процесу, який спрямований на організацію дозвілля здобувачів освіти.

Узагальнюючи погляди вчених, слід сказати, що позакласна робота є невід'ємною складовою освітнього процесу та ефективним засобом розширення, поглиблення і вдосконалення знань здобувачів початкової освіти, розвитку їх здібностей та нахилів, розширення їх кругозору, формування пізнавального інтересу. Всебічний розвиток особистості учня орієнтується на його здібності й таланти і є сьогодні пріоритетним напрямом освітньої діяльності. Обов'язково треба поєднувати діяльність молодших школярів під час проведення основного освітнього процесу і діяльність після нього, тобто позакласну діяльність.

Будучи складовою частиною освітнього процесу, позакласну роботу спрямовують для досягнення основної мети – засвоєння здобувачем початкової освіти необхідних для подальшого життя у соціальному середовищі знань та набуття досвіду толерантних стосунків й становлення системи цінностей, що приймається суспільством. Позакласна робота орієнтована на розв’язання важливої цілі – формування в молодшого школяра загальнолюдських цінностей, позитивної Я-концепції, яка передбачає: доброзичливе ставлення до себе та інших людей; переконання в успішному опануванні різними видами діяльності; відчуття власної гідності й значущості.

Успіху позакласної виховної роботи сприяє, насамперед, чітка її організація. Важливим є здійснення комплексного підходу до виховання, що вимагає, щоб під час організації виховних заходів розв’язувалася не тільки одне важливе завдання, а й щоб кожен виховний захід розв’язував максимум виховних цілей. При виборі змісту, організаційних форм, а також методів, прийомів та технологій виховання завжди необхідно дотримуватися принципу урахування індивідуальних та вікових особливостей учнів. Особливо важливою умовою ефективності всіх видів виховної діяльності є їхня узгодженість, послідовність і взаємозв’язок. Педагогічному колективу треба прагнути того, щоб позакласна робота охоплювала всіх здобувачів освіти та сприяла розвитку їх суспільних інтересів, моральних якостей і активності.

В сучасних умовах позакласна діяльність відіграє важливу роль, тому що беручи в ній участь це дає змогу поглиблювати свої знання, розвивати здібності, доречно та розумно використати свій вільний час. Позакласна робота проявляє потужний потенціал формування моральної свідомості, дає їм змогу креативно навчитися, самостійно здобувати моральні знання, моральний досвід, моральні уміння та творчо їх використовувати. Розглянемо види, методи і прийоми позакласної роботи з молодшими школярами (табл. 1.1.).

Таблиця 1.1.

Види, методи і прийоми позакласної роботи

Види позакласної роботи	Методи і прийоми позакласної роботи
Ранкові зустрічі	<ul style="list-style-type: none"> – привітання дітей; – робота з навчальним календарем; – обмін цікавими новинами, своїми думками; – різні інтелектуальні виховні вправи; – ситуації, поради; – «крісло автора»; – планування навчального дня; – ігрові ситуації для формування толерантності; – презентація робіт.
Ігри та ігрові завдання	<ul style="list-style-type: none"> – сюжетно-рольові ігри; – ігри-інсценізації; – ігри-драматизації; – дидактичні ігри; – розвивальні ігри; – ігрові завдання.
Обговорення та читання дитячих художніх творів та дитячої літератури	<ul style="list-style-type: none"> – виразне емоційне читання твору; – аналіз моральних вчинків та якостей персонажів; – аналіз моральних ситуацій; – вчинків героїв та з'ясування мотивів; – дискусія про реакцію дітей на вчинки дійових осіб; – розкриття зв'язку з реальним життям дітей.
Перегляд і обговорення мультфільмів	<ul style="list-style-type: none"> – озвучування мікросюжетів мультфільмів; – коментування сюжетів мультфільмів; – вибіркового опису дій і ситуацій мультфільму; – визначення особистісно значущих і смішних ситуацій; – аналіз способів взаємодії з навколишнім світом, де герої спонукають дітей до добрих і шляхетних вчинків; – обговорення ситуацій про добро і зло.
Спільні творчі завдання	<ul style="list-style-type: none"> – аплікація; – орігамі; – вирізування; – ліплення; – малювання.

Детальніше схарактеризуємо види, методи і прийоми молодших школярів, подані в таблиці 1.1.

Ранкові зустрічі. Ранкові зустрічі сприяють позитивному настрою в атмосфері емоційного комфорту і мають таку послідовність дій:

- привітання дітей (компліменти, усмішки);
- робота з різними типами календарів (історичним, природничим, навчальним та народним);

- обмін ідеями та новинами;
- ігри на розвиток толерантності, мовні та інтелектуальні вправи;
- надання порад та розв'язання різних життєвих ситуацій;
- презентація робіт;
- «крісло автора» (формат для представлення своїх ідей чи творчих робіт), планування робочого дня.

Ігри та ігрові завдання. Ігри та ігрові завдання сприяють набуванню соціального досвіду, що сприяє формуванню толерантності. Особливе місце мають сюжетно-рольові ігри, ігри-інсценізації, ігри-драматизації та ігрові завдання. Приклади сюжетно-рольових ігор: «У гостях у друга», «У поїзді», «У театрі», «У магазині» і т.п. , які допомагають учням відчувати емоції, що виникають при виявленні толерантності, доброзичливості, поваги, уваги, турботи і т.п. Особливе місце займають ігри-драматизації, де діти ототожнюють себе з героями творів (цікавими для себе), виявляють співпереживання дійовим особам. При цьому рекомендовано використовувати прийом творчої заміни кінцівки гри. Етапи гри-драматизації, які рекомендує І. Сухопара:

- повідомлення завдання гри, створивши відповідну мотивацію;
- знайомство дітей з персонажами гри та подіями, які будуть відбуватися в ході гри;
- розподілення ролей;
- підготовка ігрових реквізитів, костюмів або їх складових;
- театральне відтворення;
- підведення підсумків, рефлексія після гри [84].

Аналіз та обговорення літературних творів для дітей. Це українські народні казки, зарубіжні народні казки, авторські казки українських письменників, авторські казки зарубіжних письменників, оповідання, вірші, гумористичні твори. І. Сухопара визначає таку послідовність роботи і рекомендує її дотримання:

- 1) підготовка до осмислення художнього твору;
- 2) виразне емоційне читання твору;
- 3) дослідження емоційного впливу;
- 4) розуміння змісту прочитаного;
- 5) оцінка вчинків та моральних рис персонажів;
- 6) вивчення причин вчинків героїв;
- 7) обговорення реакції дітей на дії персонажів;
- 8) встановлення зв'язку з особистим досвідом учнів;
- 9) обговорення висновків [84].

Перегляд і обговорення мультфільмів. Під час перегляду і обговорення мультфільмів персонажі демонструють дітям різноманітні методи взаємодії з оточуючим середовищем, де герої спонукають дітей до добрих і шляхетних вчинків, формують уявлення про зло і добро, модель гарного й поганого поведіння. Мультфільми сприяють розвитку уявлень у дітей про толерантне ставлення, толерантну поведінку, дають можливість співвіднести поведінку персонажів казок і мультфільмів з власною.

Спільні творчі завдання. Спільні творчі завдання допомагають реалізувати навички співробітництва, узгодження різних поглядів, виконати свою частину завдання, яка потім увійде в загальну картину. Техніками виконання завдань є аплікація, оригамі, вирізування ліплення та малювання. Прикладами таких завдань можуть бути: створити букет квітів, пінгвінів на кризі, лісову галявину вазу фруктів, кошик із грибами і т. ін.

Реалізація запропонованої програми в початковій школі, допомагає зрозуміти дітям важливість і необхідність навичок толерантної поведінки, дотримання правил толерантного спілкування [84].

Виховання у молодших школярів поваги до різних точок зору та переконань культур, цінностей, пошук діалогу, компромісу у взаєминах істотно залежатиме від належного організаційного процесу виховання молодших школярів у позакласний час. Саме в позакласній роботі вирішуються завдання підвищення рівня знань молодших школярів про

толерантність, розширюється сфера їх діяльності, створюються умови для самореалізації та розкриття вихованцями своїх індивідуальних можливостей.

Позаурочна діяльність в контексті формування толерантності молодших школярів володіє величезним потенціалом. Це неформальна взаємодія вчителів, батьків і дітей і нерегламентованість їх спілкування; відсутність оцінювання і своєчасна діагностика і корекція толерантності у дитини; різноманітність форм і методів діяльності. Такі чинники мають бути використанні в освітньому процесі початкової школи [47, с.10].

В. Тернопільська, О. Максимова, Н. Рудницька, І. Коновальчук пропонують розвиваючий курс «Вчимося розуміти себе та інших», спрямований на оволодіння молодшими школярами системою знань про людину, самих себе, механізмами конструктивної взаємодії з оточуючими, механізмами взаємопізнання та взаємопорозуміння (ідентифікації, емпатії, рефлексії). Вони наводять приклади окремих розділів курсу, таких як «Я – особлива людина», «Я та мої взаємини у житті», «Вчуся взаємодіяти». Автори курсу подають структуру кожного заняття, яке складається з теоретичного блоку та низки практичних вправ, тренінгів, тестів та ігор. Практичний блок допомагає оволодіти навичками самоаналізу, само розуміння та розуміння інших людей [89].

Окремо дослідники рекомендують використання казки, яка як літературний жанр найбільш відповідає сутності дитини та її внутрішнім потребам. При цьому приділяється увага де розвиваються уміння в молодших школярів ставити себе на місце героїв казки, побачити ситуацію їх очима. Автори звертають увагу, що важливе значення має підбір казок, які спонукають дітей відчувати чужий біль і роздумувати про себе. Метою є формування вмінь розв'язувати свої власні труднощі, де автори рекомендують пропонувати дітям скласти казку з даної теми і з щасливим кінцем. На її думку, це допомагає дитині створити сюжет з комплексом дій задля досягнення успіху у взаємодії. Таким чином, формування рис

толерантності відбувається під цілеспрямованим впливом на емоційно-чуттєву та діяльнісну сферу молодших школярів.

В. Тернопільська, О. Максимова, Н. Рудницька, І. Коновальчук пропонують застосовувати елементи казкотерапії як психолого-педагогічний метод, коли між подіями в казці та реальними життєвими ситуаціями виникають взаємозв'язки, що сприяють досягненню внутрішньої гармонії в дитини. Звертається увага на запровадження такого прийому: виявлення проблем окремих дітей і складання казки, в якій пригоди і вчинки героїв були б спрямовані на вирішення проблем [89].

Складанню казки можна навчати дітей за допомогою карток Проппа, які використовують в опорних підказках для створення цікавого сюжету. Вигадані історії – це цікава навчальна стратегія. З її допомогою будь-який зміст навчальної теорії можна подати у захоплюючому, казковому стилі. Картки Проппа – це спеціальні ілюстровані карти (додаток А, Б).

Досліджуючи фольклор, Юрій Якович Пропп – всесвітньо відомий лінгвіст-казкознавець – звернув увагу, що казки різних народів мають подібну структуру. Кожну з них можна передати через 5-8 основних елементів. Тому будь-яку казку можна розкласти на окремі функції і потім зібрати як пазл. На основі своїх досліджень Пропп створив 28 сюжетних карток, на яких схематично зображено зміст певної функції (наприклад, вступ у вигляді «жили-були», особливі обставини, що створюють умови для розвитку сюжету, наприклад, «сонце зникло з небосхилу» тощо). Кожна картка має універсальний графічний знак, що легко зрозуміти. (додатки А, Б).

Етапи роботи з казкою:

1 етап: формування уявлення про казку як літературний жанр.

Пояснення загальної структури казки:

- вступна частина (запрошення в чарівний світ казки));
- оповідь;
- закінчення історії (повернення в реальний світ).

2 етап: читання та слухання казки і супровід читання викладанням карток Проппа;

3 етап: підсумок казки, використовуючи картки Проппа;

4 етап: цей етап дає можливість самому скласти казковий сюжет, при цьому використовувати карти Проппа. Відбирають 5-8 карток, придумуються головні герої, вибирається головний герой та його помічники, а також ті, хто будуть йому шкодити [90].

Створюючи та оповідаючи дітям казку, доктор педагогічних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету К. Крутій пропонує використовувати технологію сторітелінгу (вміння вигадувати та розповідати захоплюючі історії). Серед правил сторітелінгу основними є такі:

1. Вступна частина заняття (сюрпризний момент) повинна тривати 2-3 хвилини. Це має бути цікавий або гумористичний епізод із життя персонажа, який дозволяє донести важливу інформацію до дітей.

2. Персонажі (або один персонаж) повинні бути яскравими та добре знайомими дітям (не обов'язково їх фізична присутність під час оповіді).

3. Ключовим є питання, на яке буде дана відповідь в кінці історії, і яке привертає увагу слухачів.

4. Важливо підтримувати оптимальний ритм розповіді (яка не має бути занадто швидкою або повільною).

5. Емоційне наповнення розповіді повинно бути таким, щоб діти могли співпереживати персонажу та бажати допомогти йому.

6. Діти мають бути залучені до подій, що відбуваються з персонажем, і це повинно мати особистісний вплив на кожного з них.

7. Розповідачеві варто змінювати тон та гучність голосу. Розповідь пошепки або тихим голосом допомагає слухачам краще сприйняти сюжет та співпереживати героям.

8. Рекомендується супроводжувати розповідь відповідними звуками або мелодіями (підготовленими наперед).

9. Розповідь не повинна бути перевантажена зайвими деталями чи наочними елементами.

Структурними компонентами сторітелінгу є: встановлення місця подій; виникнення особливих обставин (наприклад, зникнення когось, погіршення погодних умов, потреба в допомозі тваринам, рослинам або казковим персонажам); персонаж залишає свій дім і вирушає на пошуки пригод; досягнення перемоги, повернення додому; щасливий фінал та уроки, зроблені з пережитого.

Погоджуємося із І. Сухопарою, яка визначає у змісті толерантності три основні компоненти: 1) «виховання поваги до себе»; 2) «виховання поваги до іншого»; 3) «конструктивна взаємодія» і пропонує програму виховної діяльності «Толерантний світ». Вона складається з комплексу виховних заходів і проводиться з учнями всього класу і з невеликими групами. Групова й колективна діяльність забезпечує взаємодію, стимулює міжособистісне спілкування, сприяє розумінню відмінностей, емоційних станів інших людей та виявленню толерантності у стосунках [84].

Структура програми «Толерантний світ» передбачає такі компоненти:

- виховні години;
- тренінги «Я – толерантний», «Я – толерантна»;
- виховні ситуації;
- ранкові зустрічі;
- уявні подорожі;
- усні журнали;
- творчі завдання з малювання;
- художня праця;
- читання й обговорення творів художньої літератури;
- перегляд і обговорення мультфільмів;
- проєктна діяльність.

Складові виховних годин:

- 1) повідомлення теми та завдань, зрозумілих для дітей;
- 2) мотивація;
- 3) повідомлення інформації про толерантність, толерантну особистість, поведінку;
- 4) ознайомлення з правилами, порадами;
- 5) розгляд ситуацій, вправління в поведінці;
- 6) підведення підсумків, рефлексія.

Структура тренінгів «Я – толерантний», «Я – толерантна» передбачає наявність таких елементів:

- вітання учасників, представлення теми, озвучення мети та завдань;
- узгодження правил роботи в групі;
- окреслення очікувань учасників;
- надання інформаційних матеріалів та обговорення;
- виконання вправ, ігрових завдань, спільних творчих завдань;
- проведення рольових ігор, аналіз виховних ситуацій;
- підведення підсумків та реалізація очікувань учасників;
- завершення та підсумки заняття.

І. Сухопара, вивчаючи дослідження сучасних вчених (Л. Байбородова, Г. Безюльова, С. Бондирєва, С. Данілова, А. Погодіна, М. Перепеліцина, О. Савченко), подає визначення терміну «педагогічна толерантність» та виокремлює напрямки роботи вчителя, спрямовані на формування толерантності у молодшого школяра. Зокрема, поняття «педагогічна толерантність» вона трактує як «вміння розуміти та приймати різноманітність учасників освітнього процесу» компонент активної позиції вчителя, що має систему переконань та вподобань; готовність відстоювати їх, одночасно з виявленням поваги ставитися до позицій та переконань і цінностей учнів та інших людей з повагою, взаємодіяти з ними на основі гармонії та взаєморозуміння [84, с. 250].

І. Сухопара, посилаючись на дослідження Л. Байбородової, визначає напрямки роботи вчителя, спрямовані на формування толерантності в молодшого школяра. Зокрема, це:

- позитивне ставлення до самого себе (впевненості в собі, почуття гідності, формування (оцінювання власних можливостей, прагнення до самопізнання, самореалізації та саморозвитку, відповідальності);

- позитивно ставитися до інших (здатність бачити і розуміти відмінності іншої людини, визнавати її право бути іншою);

- створення відносин з іншими людьми, заснованих на взаємному розумінні, відкритому обміні думками, досягненні компромісних рішень, без використання примусу чи насильства [84, с. 250].

Для підготовки такого вчителя І. Сухопара пропонує організацію і зміст роботи освітньої студії «Формування толерантності у молодших школярів». Вона виокремлює завдання вчительських студій та їх суттєві ознаки. Автор подає визначення толерантного виховного середовища молодших школярів як «сукупність спільних загальних матеріальних і духовних умов, чинників, а також взаємодії між учасниками колективу на рівні суб'єктів, які впливають на виховання толерантної свідомості, поведінки і діяльності» і пояснює, що воно передбачає :

- суб'єкт-суб'єктну взаємодію вчителя та учнів у відносинах, спілкуванні, спільній діяльності (взаєморозуміння до іншого, поваги, гідності та довіри);

- психологічний комфорт для школярів (можливості вияву нахилів, розвитку здібностей, таланту; висловлення власної точки зору);

- продуктивну діяльність учнів (вчити співпраці, встановлення діалогу під час спілкування, це може бути здатність до рефлексії, самоаналізу або об'єктивної оцінки власних вчинків та дій, відповідальності, вміння приймати загальне рішення та шукати шляхи для вирішення цієї проблеми йдучи на компроміс, взаєморозуміння, толерантність);

- парні та групові форми організації виховного процесу (вчити вести конструктивний діалог, шукати компроміс, обґрунтовувати власну точку зору, з повагою ставитися до точки зору іншого);

- формування товариської атмосфери в класному колективі. (приймати, поважати й цінувати кожного, радіти за його успіхи, сприяти підтримці, формувати співчуття, віддавання пріоритету інтерактивним методам виховання (сценічні дії, командні заходи, творчі ігри, тренінги, тематичні зустрічі, колективні проєкти), колективні творчі справи;

- позакласне читання (ознайомлювати з культурою власного народу та країн світу; переймати зразки поведінки героїв з творів, орієнтуватися на добродішних персонажів, оцінювати їх дії, ухвалювати етичні рішення, засвоювати цінності, й висловлювати власну точку зору;

- створювати «ситуації успіху», впливати на формування позитивної «Я-концепції», підвищувати самооцінку, виявляти творчу індивідуальність);

- створити сприятливу атмосферу для саморозвитку та самореалізації кожного учня (допомагати розкрити інтерес та здібності і розвиток творчості, креативність);

- орієнтуватися на сильні сторони дитини [84, с. 253].

Вважаємо, що важливим чинником виховання терпимості у дітей початкового школи є змістове й методичне забезпечення процесу. На наш погляд, ефективним видом роботи буде розробка плану виховної роботи «Світ толерантності», яка покликана допомогти учням зрозуміти важливість і необхідність толерантності як соціальної цінності; познайти учнів початкової школи з правилами толерантного спілкування та набути відповідних навичок.

Погоджуємося із думкою І. Сухопарі, що важливою передумовою успішного формування толерантності в молодших школярів є організація позаурочних форм діяльності, які стимулюватимуть міжособистісне

спілкування, взаємодію, співпрацю, формуватимуть вміння встановлювати діалог, знаходити спільні рішення для досягнення результату. Це можуть бути навчально-пізнавальна, трудова, спортивна, громадсько-суспільна, екологічна, туристсько-краєзнавча, художньо-естетична та інші види діяльності. вони можуть проводитися у формі: ігор, інсценізацій, свята, конкурсів, проектів, концертів, екскурсій, суспільно-корисної праці і т.п. [84, с. 252].

Отже, позакласна та позаурочна діяльність унів початкових класів має широкі можливості реалізації завдань Нової української школи - виховання толерантності у школярів. Сучасні вчені педагоги визначають найбільш прийнятними такі форми діяльності, де учні набувають не лише знань про толерантність, а й отримують навички толерантної поведінки. Важливими чинниками успішного формування толерантності учнів початкової школи, на думку відомих учених, методистів, вчителів-практиків, є створення толерантного середовища в школі, змістове й методичне забезпечення процесу виховання толерантності та включення дітей в позаурочні колективні справи, де вони реалізують своє розуміння толерантності і набувають навичок толерантного спілкування.

1.4. Педагогічні умови виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи

Виховання толерантної особистості є складним процесом, який здійснюється соціальним середовищем та відбувається під впливом стосунків у сім'ї, комунікації з ровесниками і тими, хто поруч, сформованих поглядів і цінностей її членів. Виховання толерантності має бути головною метою діяльності усіх соціальних установ, та, в першу чергу тих, що мають важливий вплив при формуванні особистості учня.

В сучасних умовах реформи освіти та створення Нової української школи головним завданням початкової освіти є створення умов для

формування толерантної особистості школяра, якому притаманні терпимість, співчуття, милосердя, емоційна стабільність, соціальна взаємодія з людьми, активна участь у спільноті. Умови, що сприяють вихованню толерантності в педагогічному процесі молодших школярів передбачають оновлення змісту, методів, технологій та форм організація виховного процесу в початкових класах. С. Заруцька виокремила такі педагогічні умови, які сприяють ефективному формуванню толерантності у молодших школярів у початковій школі:

- виховання здатності розпізнавати й розуміти різницю між іншими людьми та приймати цю різницю як важливу цінність;
- взаємодія між учнями та вчителями, побудована на принципах рівноправності та партнерства;
- усвідомлення власних дій, рефлексія над ними, розвиток здатності до самоаналізу, емпатії та формування здорової самооцінки;
- створення атмосфери довіри та підтримки, створення можливостей для досягнення успіху, самовираження та розвитку кожного учня, відкриття його потенціалу та інтересів [39, с. 31].

На нашу думку, сформувати толерантність в молодшого школяра буде найефективнішим за таких умов:

- 1) урахування індивідуальних та вікових особливостей молодшого шкільного віку;
- 2) формування навичок толерантної поведінки, толерантної взаємодії, позитивного ставлення до себе та інших людей;
- 3) створення толерантного виховного середовища;
- 4) упровадження поетапної програми виховання толерантності в молодших школярів.

Розкриємо сутність указаних вище педагогічних умов.

Перша умова – **врахування індивідуальних та вікових особливостей молодшого шкільного віку.**

Реалізація першої педагогічної умови вимагає врахування індивідуальних та вікових особливостей молодшого шкільного віку. Цей віковий період є сенситивним для формування толерантності молодшого школяра. Саме в молодшому шкільному віці закладається фундамент для формування багатьох основ, зокрема, з етики, культури, змінюється ставлення не тільки до себе, а й до оточуючих. Толерантна особистість зможе захистити себе від нетолерантності, і навчити співрозмовника змінити ситуацію, уникнувши при цьому конфліктної ситуації, усунути образу, згладить сварку, послабить тривожність, знизить особисті проблеми, залюбки піде на діалог, взаєморозуміння та співпрацю.

Уже з початкової школи треба пояснювати учням, що означає «Терпимість - толерантність», як для себе зрозуміти цю моральну властивість. Важливо формувати морально-вольові прагнення в реалізації толерантної поведінки: сміливість, мужність, принциповість відстоювати свої ідеали та ідеї. Завдяки вихованню толерантності кожен учень навчиться упорядковувати своє власне життя та брати участь у різних спільних справах та в житті суспільства в цілому. Суспільство, яке має високі моральні та інтелектуальні цінності, зможе діяти самостійно та вносити свої корективи в поведінку, і може нести певне задоволення для оточення.

Другою умовою є **формування навичок толерантної поведінки, толерантної взаємодії, позитивного ставлення до себе та інших людей.**

Відповідно до другої педагогічної умови має відбуватися цілеспрямоване формування навичок толерантної поведінки, толерантної взаємодії, толерантного ставлення до інших. Освітній процес повинен бути скерований не тільки на засвоєння всіх тих знань, вмінь та навичок, а ще розвивати в учнів повагу, милосердя, людяність, співчуття до оточуючих, людяність, моральні якості. Толерантність включає в себе найважливіший життєстверджуючий потенціал поваги до різних поглядів на життя, на вибір, на права та свободу.

Важливим є те, щоб навчити молодшого школяра поважати не тільки себе, але й того хто знаходиться поруч. Тому формування толерантного ставлення в молодших школярів до оточуючих є важливим в початковій школі. Діти часто наслідують дорослих або своїх однолітків. Вчитель активно стимулює учнів, щоб вони вчилися надавати допомогу та захист тим, хто потребує, і мотивом цієї допомоги може стати співчуття та розуміння цієї людини.

Третьою умовою є **створення толерантного виховного середовища.**

Реалізація третьої педагогічної умови передбачає, і що є важливим, це створення середовища, щоб виховати толерантність – середовище демократичних гуманних стосунків між усіма учасниками освітнього процесу, що базуються на взаємоповазі, взаєморозумінні, бути готовим сприймати людей, які мають інші погляди, звичаї та традиції. Толерантне середовище включає в себе багато різних чинників, що спонукають учня долучатися до норм цінностей суспільства та оточуючих, виробляти для себе потрібну поведінку для спілкування між однолітками.

Важливе значення для молодших школярів мають стосунки з однолітками, тут відкриваються додаткові можливості, щоб активно використовувати ці стосунки в навчально-виховних цілях. На часі школа потребує цілісного навчання молодших школярів, співпраці, спілкування між собою, використання всіх новітніх технологій, які раніше вивчав, застосовувати всі свої знання та вміння, також уміти приймати самостійно рішення, вирішувати конфлікти мирним шляхом, критично мислити. Адже серед учнів в даний момент збільшилася агресивність, не терпимість один до одного, не повага до оточуючих, що в деякій мірі означає, що освітній процес не завжди направлений на потреби суспільства.

Молодший школяр повинен відчувати для свого психологічного комфорту підтримку і схвалення з боку своїх однолітків, для цього необхідно вселяти думку, що кожен з них відіграє найголовнішу роль в будь якій організації, яка називається колективом. Тому на цьому етапі в молодших

школярів формуються та розвиваються почуття згуртованості класного колективу, і тому дуже важливо навчити дітей спільно вирішувати проблеми в класі чи колективі, правильно розподіляти виконання завдань, виховуючи у молодших школярів вміння жити дружно в колективі і зважати на колективну думку, якщо навіть вона не співпадає з власною думкою.

Четверта умова – упровадження поетапної програми виховання толерантності в молодших школярів.

Реалізуючи четверту педагогічну умову у вихованні толерантності в молодших учнів, слід домогтися готовності педагогів до упровадження поетапної програми виховання толерантності в молодших школярів, що вимагає психолого-педагогічного супроводу учнів в освітньому процесі; індивідуального підходу до учнів (врахування індивідуальних особливостей учня); ефективного упровадження методів та форм виховання.

Важливим є поступова реалізація плану та завдань виховання толерантності за допомогою різноманітних інтерактивних навчальних позакласних заходів; цілеспрямоване використання змісту освітніх завдань для формування толерантності. Педагог або перший вчитель завжди є прикладом, взірцем, що відображає найкращі якості та риси особистості учнів. Приклад першого вчителя, його оцінка до ситуації певних подій, взаємини з оточуючими, що стає нормою та манерами спілкування, надовго залишається в пам'яті учнів.

Погоджуємося із думкою В. Тугай, що даючи собі характеристику як особистості, здобувач початкової освіти насамперед повторює тільки те, як його характеризує вчитель. Педагог має великий вплив на молодшого школяра, на його особистісний розвиток, а також емоційне, інтелектуальне і моральне особистісне зростання [91, с. 137-138]. І тому відкритість та довірливість учня до свого учителя, дає фундамент для формування терпимості дитини, та вимагає від педагога дуже великої серйозності, потребує постійно підвищувати свої професійні навички та знання, контролювати свої почуття, емоції та вчинки.

Отже, формування толерантності у молодших школярів буде результативним за наявності таких умов: урахування індивідуальних та вікових особливостей молодшого шкільного віку; формування навичок толерантної поведінки, толерантної взаємодії, доброзичливого ставлення до себе й інших людей; створення толерантного виховного середовища; упровадження поетапної програми виховання толерантності в молодших школярів. Реалізація цих умов допоможе використанню різноманітних виховних та позакласних заходів, ігрових завдань, проведення різного характеру бесід, ранкових зустрічей.

Висновки до розділу 1

1. Аналізуючи наукову літературу, ми можемо стверджувати, що категорія «толерантність» розглянута в працях філософів різних історичних епох, а також вивчається в таких напрямках сучасної науки, як етика, соціологія, психологія, педагогіка і має різну класифікацію: педагогічна, релігійна, расова, політична, соціальна, вікова, гендерна, міжособистісна та інші. В основі феномена «толерантність» є гуманістичне підґрунтя. Це ціннісне ставлення до інших людей, до себе, оточення, і проявляється в співпереживанні, терпимому ставленні й повазі до інших людей, чуйності, співчутті, доброзичливості. До визначення основних структур толерантності є різні наукові підходи. Ми поділяємо такі: когнітивний, емоційно-ціннісний і поведінко-діяльнісний.

2. Вивчення психолого-педагогічної літератури показало, що поняття «виховання толерантності» сучасні вчені визначають як цілеспрямовану діяльність, якій притаманні контактність, поступливість, емпатія, терпимість, емоційна стабільність, свідома соціальна активність у спілкуванні з оточуючими людьми. Особливості виховання толерантності у молодших школярів зумовлені віковою сенситивністю: орієнтація на поведінку дорослих змінюється на орієнтацію в колективі однолітків, відбуваються

зміни у вольовій сфері школяра. Почуття дитини стають мотивом її поведінки. Формуються сталі уявлення та звички моральної поведінки та дій, опосередкованість психічних процесів і їх довільність, здатність усвідомлювати соціальні правила та виражати свою думку у суспільстві. При цьому, молодші школярі мають обмежений моральний досвід, між власною поведінкою і вимогами до інших є розбіжності, як і невідповідність між своєю поведінкою і знаннями моральних норм.

3. Нами з'ясовано, що вчені виокремлюють найбільш прийнятні форми позаурочної та позакласної роботи з метою виховання у молодших школярів толерантності: виховні години, семінари «Я – терпимий», «Я – терпима», виховні ситуації, ранкові зустрічі, ментальні подорожі, усні огляди, креативні завдання з малювання, художня праця, читання й обговорення творів художньої літератури, перегляд і обговорення мультфільмів, проєктна діяльність. Позаурочна діяльність має величезний потенціал в контексті досліджуваного питання: відсутність оцінювання учнів, неформальність взаємодії педагогів, школярів і батьків, не регламентованість спілкування суб'єктів освітнього процесу, здатність застосовувати різноманітні підходи і методи для розвитку толерантності у школярів, своєчасна діагностика і корекція сформованості цієї якості.

4. Розвинута толерантність у молодшого школяра є наслідком систематичного впливу на формування толерантного мислення, яке через емоційну зрілість та гуманістичні прагнення проявляється у взаємодії з навколишнім світом. В умовах НУШ проблема формування толерантної, гуманної, високо моральної особистості набуває особливої актуальності. Ефективним засобом виховання толерантності в учнів є позаурочна діяльність з її потенціалом. Формування в початковій школі ціннісних орієнтацій, їх реалізація в діяльності та поведінці є визначним у період становлення особистості молодшого школяра.

5. Виховання толерантності у молодших школярів буде успішним за таких умов: урахування індивідуальних та вікових особливостей молодшого

шкільного віку; формування навичок толерантної поведінки, толерантної взаємодії, доброзичливого ставлення до себе й інших людей; створення толерантного виховного середовища; упровадження поетапної програми виховання толерантності в молодших школярів.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПРОГРАМА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ

2.1. Стан досліджуваної проблеми в практиці Нової української початкової школи

У контексті НУШ виховання толерантності у молодших школярів вимагає створення таких умов для виховного процесу, які відповідають віковим та індивідуальним характеристикам учнів. Це передбачає, зокрема, готовність вчителя приймати дитину без засудження, ґрунтуючись на довірі, співпереживанні та відкритості у взаємодії. Також, відносини в дитячому колективі мають будуватися на принципах взаємної підтримки, довіри та доброзичливого, чесного спілкування.

Особливу увагу слід приділяти практиці гуманних відносин серед молодших школярів, регулярній і наполегливій роботі, спрямованій на перетворення «теоретичних» знань (уявлень про добро і зло) на «практичні» дії (повсякденне застосування засвоєних норм взаємодії, спілкування та поведінки). Зазвичай спостерігається невідповідність між знаннями і реальною поведінкою дітей, що проявляється в їх нездатності переносити те, що вони дізналися в одній ситуації, на інші, і не завжди знаходять правильний шлях для поведінки та спілкування відповідно до відомих правил. Цю невідповідність часто пояснюють браком практичного досвіду учнів у застосуванні здобутих знань у реальному житті. Щоб подолати цей розрив, важливо систематично навчати учнів проявляти толерантність у своїх взаєминах, бути активними в міжособистісній взаємодії і спілкуванні з іншими.

Досвідом роботи організації освітнього процесу, спрямованого на формування толерантності у молодшого школяра, ділиться на сторінках

«Методичні орієнтири» учитель початкових класів, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист Ананьївського НВК «ЗОШ І-ІІІ ст. гімназії – ДНЗ» Одеської області **І. Медюк** [57]. Щоб підтримати дитяче бажання і потребу вчитися вона організовує різні цікаві форми позаурочної роботи зі школярами.

Задля створення класної спільноти, навичок спілкування, соціальних і академічних навичок, учитель організовує ранкові зустрічі. Учитель переконана, що коли вона виступає фасилітатором, ранкова зустріч стає інтерактивною і невимушеною, а це формує відчуття спільноти в кожного учня і сприяє створенню спільноти в класі. Ранкові зустрічі сприяють створенню позитивного настрою й позитивної поведінки, активно розвивають у дітей навички ефективного спілкування. Школярі навчаються висловлювати свою думку так, щоб її зрозуміли інші; уважно слухати, коли інші говорять; розв'язувати проблему за допомогою слів; ділитися своєю думкою та ідеєю з іншими. Як результат, діти набувають соціальних навичок: життя в колективі, розв'язування конфліктних ситуацій, розвивається емпатія, толерантне ставлення до іншого. Розширюється діапазон проявів таких позитивних якостей школяра як: покращується ставлення до школи, довіра й повага до вчителя, мотивація до навчання, соціальні стосунки та поведінка, навички розв'язування конфліктів [57].

І. Медюк стверджує, що покращення соціальних навичок сприяє покращенню академічних досягнень (забезпечує якісне викладання й навчання). У дітей розширюється словниковий запас, розвиваються дослідницькі вміння та уміння відповідати на запитання та позитивний настрій. У класі складається атмосфера довіри, приналежності до спільноти класу, участь в ухваленні рішень звільняє від критики й неупередженого ставлення [57].

Учитель, організовуючи ранкові зустрічі, сприяє формуванню у доступній формі демократичних цінностей. Активна участь усіх без винятку дітей, інклюзія, групова робота, критичне та самостійне мислення,

толерантність і прийняття, власна та соціальна відповідальність (встановлюють правила поведінки власної та поведінки групи) розвивають в молодших школярів демократичні цінності.

Важливими для першокласників на першому етапі адаптаційного періоду (перший тиждень) є тренінги, які допомагають познайомити здобувачів освіти між собою, створити позитивну атмосферу в класі, допомагають першокласнику почуватися членом нового співтовариства. Вони проводяться щоранку і тривають 7-10 хв., але дають учням впевненість і спокій.

Далі І. Медюк подає приклади (методичні розробки) ранкових зустрічей, ігор, вправ, завдань, релаксаційних пауз, етичних хвилинок, спрямованих на формування у молодших школярів навичок спілкування, академічних навичок та демократичних цінностей, створення класної спільноти [57, с.11-25].

Вчитель початкових класів Чаплинської школи-гімназії, навчально-виховного комплексу Чаплинської районної ради Херсонської області. **С. Добрянська** з метою виховання толерантності у молодших школярів послуговується інформацією та порадами книги «Толерантність – дорога до миру» Бетті Рієрдон [37]. Вона організує виховний процес поетапно. Спочатку діагностує рівень толерантності у молодших школярів та членів їх родини шляхом анкетування. Потім планує виховні заходи в позаурочний час з учнями та з учнями і їх батьками, які носять інформативний та практичний характер. Через систему бесід з'ясовує причини та мотиви вибору поведінки і доходить висновку, що частіше діти орієнтовані на прагматичні досягнення.

У роботі по цілеспрямованому вихованню толерантності у молодших учнів С. Добрянська рекомендує дотримуватися певних вимог, науково обґрунтованих у науковій літературі, які вона використовує в своїй практиці [37].

Досвідом використання ігрових технологій в практиці організації освітнього процесу в початковій школі діляться **Л. Степашко**, учитель

початкових класів, спеціаліст вищої категорії, старший вчитель Малодівицької загальноосвітньої школи I-III ступенів та **Т. Коваль**, учитель початкових класів вищої категорії, вчитель-методист Криворізької загальноосвітньої спеціалізованої школи I-III ступенів № 4 з поглибленим вивченням іноземних мов. Ігри, які вони використовують у позаурочній та позакласній діяльності, мають морально-етичний характер і сприяють навчанню дітей компромісу, співпереживанню, повазі, прощення та іншим якостям толерантності.

Вчитель початкових класів першої кваліфікаційної категорії Криворізької загальноосвітньої школи № 4 з поглибленим вивченням іноземних мов Криворізької міської ради Дніпропетровської області **І. Лукьянчук** вважає ефективною формою формування толерантності в молодших учнів в позаурочній діяльності колективну творчу працю з суспільно значущим змістом. На її думку, це дає можливість проявити індивідуальну точку зору щодо великої кількості людей і сприяє формуванню навичок толерантної поведінки. У своїй роботі вчитель використовує 9 правил Дейла Карнегі, щоб не ображати людей, і рекомендує їх до використання. Наводимо ці правила:

1. Починайте з визнання позитивних рис співрозмовника та вираження поваги.
2. Вказуйте на недоліки м'яко, не безпосередньо.
3. Спочатку поділіться своїми помилками, а потім м'яко вказуйте на помилки інших.
4. Задавайте питання замість того, щоб давати накази.
5. Давайте людям можливість зберегти своє обличчя.
6. Підкреслюйте досягнення інших і відзначаєте їхні успіхи.
7. Формуйте позитивну репутацію людей, щоб вони прагнули її виправдати.
8. Використовуйте позитивне підкріплення, створюючи враження, що виправити помилку – неважко.

9. Спонукайте людей бути радісними в реалізації ваших пропозицій.

Цікавим є досвід вчителя початкових класів, вихователя Золотоніської загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I-III ступенів Черкаської обласної ради **Г. Гончаренко** [26]. У виховній роботі, спрямованій на виховання толерантності, вона надає переваги ігровим технологіям. Вчитель стверджує, що виховати толерантну людину зовсім не просто. В сучасному суспільстві все більше проявляється жорстокість, егоїзм, безкультур'я і толерантність – це той перший щабель, який веде до подолання стереотипів. Найкращим джерелом інформації вона вважає діалог, безпосередній контакт з дітьми.

Г. Гончаренко виділяє наступні етапи виховання толерантності:

- формування позитивного сприйняття цієї особистості чи групи;
- комунікація через обмін думками, розгляд спільних рис та відмінностей;
- досягнення угоди щодо поваги до відмінностей та ідентичності (етнічної, культурної, статевої, індивідуальної), визначення принципів та умов спілкування, співпраці та співіснування, вивчення подібностей і розбіжностей;
- розвиток ефективних відносин: перехід від пасивного етапу, простого спілкування до активного, спільної участі, взаємодії та кооперації.

У своїй роботі Г. Гончаренко активно використовує різноманітні ігри, зокрема ігри «Я на вулиці», «Розбите вікно», «Мікрофон» та ін., на її думку, вчать дітей дотримуватися правил толерантності: це здатність висловлювати свої думки, почуття та переконання чітко й відкрито, з повагою до прав інших людей. Прагнення діяти за власними переконаннями, не під впливом почуття провини чи страху, а через уважність до оточуючих людей. Вміння брати на себе відповідальність за свої вчинки, свої дії, не перекладаючи її на інших. Усвідомлення своїх потреб і здатність прямо їх висловлювати, при цьому розуміти, що інші також можуть мати свої власні бажання. Допомога

іншим лише за їхнім бажанням, без нав'язування своїх поглядів чи допомоги [26].

Наступним етапом нашої роботи було проведення анкетування вчителів початкових класів Красівського ліцею Новоїльської сільської ради Криворізького району Дніпропетровської області. Нами було розроблено анкету для педагогів (додаток В), метою якої було визначення розуміння вчителями специфіки толерантності, її ролі у гармонійного формуванні особистості молодшого школяра. Анкета передбачала 7 питань. До анкетування було залучено 4-х вчителів початкових класів, яким було запропоновано відповісти на наступні питання:

1. Що для вас означає термін толерантність?
2. Як Ви вважаєте, чи є важливим в умовах НУШ виховувати толерантність в здобувачів початкової освіти? Чому?
3. Як повинно бути сформоване виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку?
4. На Вашу думку, які фактори впливають на виховання толерантності в молодших школярів?
5. На Вашу думку, які засоби слід використовувати для більш ефективного виховання толерантності здобувачів початкової освіти?
6. Чи залучаєте Ви своїх учнів до позакласної виховної діяльності з метою виховання толерантності?
7. Які, на Вашу думку засоби позакласної виховної роботи є найбільш ефективним для виховання толерантності в молодших школярів?

У ході нашого анкетування на перше питання *Що для вас означає термін толерантність?* з'ясувалося, що вказане поняття розкрили всі 100% педагогів. Аналіз всіх відповідей показав, вчителі розуміють його по різному, зокрема як «Терпимість», «Повага до себе та інших», «Співчуття», «Вміння слухати та співпереживати», «Повага до чужих думок та їхнього вибору». Учителів, що не розкрили сутність питання, немає.

Аналіз відповідей на друге питання *Як Ви вважаєте, чи є важливим в умовах НУШ виховувати толерантність в здобувачів початкової освіти? Чому?* дозволив з'ясувати, всі педагоги дали відповідь, обґрунтовуючи це тим, що виховувати толерантність важливо в будь-який час 36,5%, обов'язково в будь-яких умовах 25%, дуже важливо зараз під час війни 25%, це допоможе учням у подальшому житті 13,5%.

На третє питання *Як повинно бути сформоване виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку?* 100% педагогів відповіли, що повага до себе та оточуючих є безпосередньо дуже важливим, 48% - поважати вибір кожного, релігійні вподобання, 26 % - учні повинні виявляти співчуття до оточуючих, 13% - бути милосердними, 13% - вміти не тільки слухати, а й чути співрозмовника.

Відповіді на четверте запитання *На Вашу думку, які фактори впливають на виховання толерантності в молодших школярів?* дозволили нам з'ясувати, що 50% вчителів вважають, що приклади дорослих (батьків) та педагогів впливають на виховання толерантності учнів, 50 % - коло оточення та приклади однолітків.

На п'яте запитання *На Вашу думку, які засоби слід використовувати для більш ефективного виховання толерантності здобувачів початкової освіти?* ми з'ясували, що 50 % вчителів вважають ефективними виховні позакласні години та різного плану бесіди, 25% - ранкове коло, обговорення різних тем, які є цікавими для учнів, 25% - в ігровій формі.

Відповіді на шосте питання *Чи залучаєте Ви своїх учнів до позакласної виховної діяльності з метою виховання толерантності?* 50% вчителів відповіли так, обов'язково та завжди залучають до виховної діяльності, 50% - відповіли - всіх учнів без винятку.

Аналізуючи відповіді на сьоме питання *Які, на Вашу думку, засоби позакласної виховної роботи є найбільш ефективним для виховання толерантності в молодших школярів?* 65% вчителів дали відповідь, що

найбільш ефективним є колективна робота, 45% - що робота в групах та групові проекти.

Аналіз відповідей вчителів початкових класів на питання анкети показав, що найбільш ефективним способом виховання толерантності у молодших школярів є групова та колективна робота, під час якої діти вчать розом вирішувати поставлення задачі, допомагають та підтримують один одного, виховні позакласні заходи, тут діти повністю можуть розкритися, показати свої вміння та знання, не боятися помилитися чи щось сказати не вірно, чи зробити не правильно. Беручи участь у різних виховних заходах вони ніби знаходять себе, проявляться їхні здібності.

Таким чином, ознайомлення з досвідом учителів початкової ланки освіти НУШ свідчить про те, що вчителі по-різному організують процес виховання толерантності у молодших школярів, використовуючи при цьому різні форми позаурочної та позакласної роботи. При цьому відчувається, що системна робота відсутня і вчителі мають недостатній рівень готовності до формування толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи. Для поліпшення роботи вчителів вважаємо доцільним використати рекомендації І. Сухопарі, яка пропонує методичні матеріали для організації роботи вчительських студій «Формуємо толерантну особистість».

2.2. Визначення початкового рівня сформованості толерантності молодших школярів

Дослідно-експериментальна частина дослідження проводилася на базі Красівського ліцею Новоїльської сільської ради. У цьому експерименті взяли участь учні другого класу. Дослідно-експериментальна робота була організована у декілька етапів:

- на першому етапі, констатувальному, визначався вихідний рівень сформованості толерантності в досліджуваних дітей;

– на другому, формувальному, етапі дослідження було розроблено та реалізовано програму виховання толерантності в учнів молодшої школи.

– на третьому етапі, контрольному, були отриманні результати, які проаналізовано та узагальнено, і зроблено висновки.

У дослідженні взяли участь 12 учнів 2 класу. На констатувальному етапі для з'ясування вихідного рівня сформованості толерантності у молодших школярів було:

- дібрано діагностичні методики;
- продіагностовано учнів за обраними методиками;
- організовано спостереження за поведінкою учнів у різноманітних конфліктних ситуаціях та різних видах діяльності;
- здійснено аналіз дій і поведінки учнів в навмисно змодельованій ігровій ситуації, та тих, які виникали несподівано.

У ході дослідження було обрано такі **критерії та показники сформованості толерантності:**

– *поведінкова діяльність* – це досвід застосування вмій та навичок у поведінці; проявляється у здатності довіряти, співпрацювати та вести різні діалоги з оточуючими;

– *пізнання* – це пізнання навколишньої природи та змісту толерантності молодших школярів; усвідомлення важливості толерантної поведінки у суспільстві.

Відповідно до показників та стандартів було визначено та описано **рівні сформованості толерантності** молодших школярів:

1. Низький рівень – характерною рисою є те, що учні не допомагають і не завжди підтримують інших, навіть коли мають таку можливість, прагнуть виділитися (приховати та виправдовувати свою неправильну поведінку). Учні, які виявили низький рівень емоційного та гуманістичного розвитку, зазвичай, перебувають у невігідному становищі в колективі.

2. Середній рівень – під впливом вчителів чи дорослих учні допомагають друзям, однокласникам, підтримуючи ініціативу інших, співчувають невдачам друзям, діляться шкільним приладдям тощо.

3. Високий рівень – відносини в колективі, які характеризуються здатністю добровільно допомагати тим, хто на справді цього потребує, бажання допомогти та догодити іншим. Учні, що мають високий рівень сформованості толерантності, завжди радіють успіхам інших, проявляють велику ініціативу та завжди засуджують негативну поведінку своїх однокласників чи друзів.

Сформованість толерантності дітей молодшого шкільного віку визначалася за допомогою таких **діагностичних інструментів:**

1) перша методика «Казковий будиночок у садку» - визначення ставлення до інших, заснованого на справедливості та доброзичливості;

2) друга методика Е. Смірної «Продовж розповідь» - оцінка готовності розуміти та підтримувати інших.

Результати діагностування учнів за методикою «Казковий будиночок у садку».

Ця методика була використана, щоб визначити справедливе та доброзичливе ставлення дитини до оточуючих (рівність та справедливість). У цьому дослідженні брало участь дванадцять дітей. Учнім було роздано аркуш білого паперу і готові елементи для зображення будинку в саду – форма самого будинку, вінка, двері, дах, різні прикраси, дерева, квіти. Елементи були розподілені нерівномірно, тобто у когось були двері, але не всі вінка, не було квітів, дерев, даху тощо. Учитель говорить учням: «Якщо в когось не вистачає чогось, то ви можете поділитися одне з одним». У даному випадку виникає така ситуація, де діти змушені турбуватися про свою роботу, але звертаються за допомогою та надають їм детальну інформацію, навіть якщо вони самі цього потребують. Спостерігаються та записуються всі успіхи здобувачів початкової освіти, їхні всі дії, стосунки між собою, навіть деякі конфлікти тощо.

У кінці завдання вчитель попросить всіх учнів оцінити роботу кожного загалом, тобто один одного та обрати найкращі. Вчитель свідомо та навмисно критикує хороші роботи, спостерігаючи за реакцією здобувачів початкової освіти – чи згодні вони з негативними відгуками робіт. У цьому випадку проявляється здатність та бажання допомогти, розуміти та враховувати потреби інших, здатність чесно співпрацювати та знаходити різні компроміси, різні емоційні реакції на запити своїх однолітків та на почуття рівності та правосуддя.

Інформація оцінюється за двома основними критеріями в трирівневій системі.

I. Почуттєва або емоційна захопленість взаємодією з однолітками:

1 бал (низький рівень) – учні розглядають роботу один одного, але не виявляють ніякого інтересу та бажання допомогти, вони не згодні з поведінкою дітей, конфліктами та ревностями інших;

2 бали (середній рівень) – учні регулярно спостерігають за діями та побажаннями своїх однокласників, додають розподіл елементів і прислухаються до пропозицій інших дітей, але не враховують їх і діють відповідно до їхніх інтересів;

3 бали (високий рівень) – учні виявляють великий інтерес до роботи інших дітей, співпереживають та активно співпрацюють, добросовісно висловлюють свої власні пропозиції та терпляче прислухаються до побажань інших.

II. Характер стосунків та взаємодія із однолітками (однокласниками):

1 бал (низький рівень) – учні не дуже охоче обмінюються елементами (роблять це під тиском інших дітей, просто щоб обміняти на інший елемент, який їм потрібен), відмовляються допомагати іншим, підтримують критику дорослих, відчувають власну перевагу, дають негативні коментарі в адресу чужої роботи;

2 бали (середній рівень) – учні не відмовляються допомогти, але тільки після виконання своєї роботи, погожуються з будь-якою оцінкою дорослого, оцінюють та хвалять тільки власну роботу;

3 бали (високий рівень) – учні дозволяють використовувати всі їх елементи, не просять їх повертати, допомагають та підказують іншим знаходити вихід із ситуації, йти на компроміс у суперечках, справедливо ділять елементи, радісно реагують на позитивні коментарі щодо їхніх та інших робіт, можуть не погоджуватися з критикою дорослого і можуть відстояти свою думку.

Відповідно до цієї методики було визначено рівні сформованості толерантності дітей молодшого шкільного віку:

- низький – 0-3 бали;
- середній – 4-5 балів;
- високий – 6 балів.

Результати оцінювання учнів за методикою «Казковий будиночок у садку» відображені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати оцінювання рівня сформованості толерантності здобувачів початкової освіти за методикою «Казковий будиночок у садку»
(констатувальний етап експерименту)

№ п/п	Рівень сформованості толерантності молодших школярів	Експериментальна група (12 учнів)	
		кількість учнів	відсотки, %
1.	Низький рівень	8	66,7
2.	Середній рівень	4	33,3
3.	Високий рівень	0	0

З таблиці 2.1. бачимо, що низький рівень сформованості толерантності має 8 учнів (66,7%); середній рівень сформованості толерантних взаємостосунків виявлено у 4 осіб (33,3%). З високим рівнем сформованості толерантності учнів не виявлено.

2. Результати оцінювання учнів за методикою «Продовжи розповідь».

Методика «Продовжи розповідь» використали для визначення стану готовності розуміти та допомогти іншим (висловлювати турботу та співчуття до оточуючих). Вчитель попросив дітей завершити розповідь, так як би вони самі хотіли чи як вони бачили ситуацію.

1. Розповідь перша: «Іванко та Миколка піклувалися про поранене цуценя. Коли песик одужав, друзі захотіли взяти його до себе додому. Друзі ніяк не могли вирішити, кому ж він дістанеться. І тоді перехожий чоловік, який чув всю розмову, порекомендував Іванкові взятися за передні лапки цуценяти, а Миколкі за задні лапки та потягнути до себе; і хто перетяне до себе, тому і дістанеться песик. Товариші взяли бідолашну тваринку за лапки і...». Як ти думаєш, що було далі, кому дісталось цуценя? І чи правильно вчинили друзі?

2. Розповідь друга: «Світланка і Оленка здійснювали прибирання в ігровому куточку. Вони прибирали іграшки, зокрема Світланка складала ляльки, Оленка – конструктор. Світлана усе швидко виконала, і її за це похвалили, а потім сказали: «Обирай: ти можеш іти на прогулянку або можеш допомогти Оленці прибрати»». Що відповіла Світланка?

На відповіді учнів вчителю треба звернути увагу на такі складові:

1. Як учні ставляться до героїв розповіді і чому саме так?
 2. Чи розуміють учні емоції головних героїв даної розповіді?
 3. Чи здатні учні до емоційного переживання?
 4. Чи здатні учні до емпатії?
 5. Чи виявляють учні співчуття та турботу до слабших чи ображених?
Як саме? Що це зумовлює (стимул)?
 6. Чи здатні учні надавати посильну допомогу у проблемних ситуаціях?
 7. Як реагують учні на досягнення чи поразку інших?
- Результат оцінюються відповідно до таких балів:

1 бал (низький рівень) – не може придумати ніякий кінець та проявляє велику байдужість;

2 бали (середній рівень) – кінецька розповіді має практичний або егоцентричний характер.

3 бали (високий рівень) – завершення історії носить характер співчуття, емоційного переживання та турботи, проявляє велике бажання допомогти героям цієї розповіді.

Відповідно до цієї методики було визначено рівні оцінювання сформованості толерантного ставлення молодших школярів:

- низький – 0-3 бали;
- середній – 4-5 балів;
- високий – 6 балів.

Результати діагностування молодших школярів представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Результати оцінювання рівня сформованості толерантності здобувачів початкової освіти за методикою «Продовжи розповідь»
(констатувальний етап експерименту)

№ п/п	Рівень сформованості толерантності молодших школярів	Експериментальна група (12 учнів)	
		кількість учнів	відсотки, %
1.	Низький рівень	7	58,4
2.	Середній рівень	4	33,3
3.	Високий рівень	1	8,3

З таблиці 2.2. бачимо, що 7 учнів експериментальної групи (58,4%) мають низький рівень сформованості толерантності. З середнім рівнем сформованості толерантності виявлено 4 учні (33,3%). Високий рівень толерантності має 1 учень (8,3%).

Отже, під час констатувального етапу виявлено переважно низький рівень сформованості толерантності дітей молодшого шкільного віку. Це спонукало до розробки програми формування толерантності в позаурочний

час, у позакласній роботі та до реалізації створеної нами експериментальної програми, яка враховує запропоновані в роботі педагогічні умови. А саме: урахування вікових та індивідуальних характеристик молодшого шкільного віку; упровадження поетапної програми формування толерантності в учнів початкової школи різноманітними засобами позакласної роботи; створення толерантного виховного середовища; формування навичок толерантної поведінки, толерантної взаємодії, позитивне ставлення до самого себе та оточуючих.

2.3. Експериментальна методика виховання толерантності в молодших школярів засобами позакласної роботи

Змістове й методичне забезпечення процесу формування толерантності в молодших школярів здійснювалося відповідно до складеної програми «Світ толерантності». Основними завданнями розробленої програми були такі:

- 1) формувати в учнів поняття толерантності;
- 2) забезпечити сприятливе середовище для ефективної взаємодії учнів та атмосферу підтримки і співробітництва;
- 3) провести різноманітні заходи, які будуть сприяти формуванню позитивної та толерантної поведінки (навички роботи в групах, вміння вести діалог та аргументувати позиції та вміння знаходити компромісні рішення вирішених проблем);
- 4) виховувати толерантність до думки оточуючих;
- 5) створити умови для продуктивного спілкування між учасниками освітнього процесу;
- 6) створювати, утримувати й дотримуватися усталених у класі традицій взаємодії;
- 7) допомагати учням переживати шкільні роки в атмосфері підтримки та тепла, щоб вони зберегли дружбу в майбутньому.

Основою програми є дотримання деяких основних принципів, які гарантують, що вона дійсно ефективна у формуванні толерантності в молодших школярів:

- принцип суб'єктивності, що ґрунтується на свідомій поведінці та самокорекції молодших школярів, готових сприймати стосунки з іншими учнями;

- принцип адекватності, що вимагає, щоб зміст і методи освіти відповідали соціальним умовам в освітньому процесі;

- принцип диференціації, що передбачає визначення індивідуальних методів виховання толерантності, усвідомлення та поведінки; покладає особливі завдання відповідно до особистих характеристик та рівня толерантності учнів; визначає особливості учнів, які беруть участь у різних заходах, і розкриває індивідуальні особливості та потенціал, який наданий кожному як можливість самореалізації та саморозвитку;

- принцип толерантного середовища, що вимагає розвитку гуманістичних відносин у школі, який ґрунтується на праві усвідомлювати унікальне ставлення кожної людини до середовища що його оточує, а також можливість реалізовувати себе у всіх сферах.

Розроблена нами програма «Світ толерантності» передбачала впровадження різних організаційних форм виховання та використання різних методів виховної роботи.

З метою формування толерантності нами насамперед використовувалися *ранкові зустрічі*, де вчитель виконував роль фасилітатора. Привітання дітей, навички спілкування, створення позитивного настрою та позитивної поведінки, формування академічних та соціальних навичок - ось неповний перелік того, що набувають учні в практиці ранкових зустрічей. Саме вчитель, зустрічаючи дітей, подає приклад і навчає їх взаємної поваги та позитивного ставлення між собою, цим самим сприяє створенню спільноти в класі. У ранкових зустрічах діти беруть участь в обговореннях різних питань чи ситуацій і вчитель має можливість активно розвивати уміння дітей

висловлювати думки, зрозуміло для інших, вміння вислухати й не перебивати іншого, ділитися своїми думками, вирішувати конфлікти за допомогою комунікації.

Ранкові зустрічі проводилися системно, що сприяло розвитку в дітей емпатії та толерантного ставлення одне до одного, розвитку словникового запасу, умінь відповідати на запитання. Під час ранкових зустрічей проявляється більша довіра й повага до вчителя, розвивається власна та соціальна відповідальність, яка виявляється в тому, що діти самі встановлюють правила власної поведінки та поведінки в групі, уважно слухають, відповідають, практикуються у доброзичливості.

Зразок проведення ранкових зустрічей було запозичено у І. Медюк [57].

Другою формою позакласної роботи були **виховні години**:

- «Мандрівка до країни толерантності»;
- «Правила толерантності»;
- «Я пишаюсь собою»;
- «Як вирішувати конфлікт»;
- «Толерантна людина: яка вона» та ін.

У своїй роботі ми користувалися тематикою, запропонованою І. Сухопарою [84] та методичними рекомендаціями І. Медюк [57]. Приклад розробленого нами виховного заходу подано в додатку Е.

Третьою формою роботи по вихованню толерантності в учнів другого класу були **ігри, ігрові прийоми та вправи певного спрямування**. Нами було розроблено та проведено так ігри:

1) ігри, що сприяють кращому знайомству (ігри «Ім'я та прізвище», «Чарівний капелюх», «Веселий м'ячик», «Колобочок», «Презентація», «Ім'я», «Дівчатка-хлопчики», «Прикметники» та ін.);

2) ігри, що формують «Я – особистість» (ігрові вправи «Сніжинка», «Кошенятко», «Галявина квітів», «Заирни у дзеркало»; ігри «Хто я», «Крісло автора» та ін.);

3) ігри, що спрямовані на психологічну налаштованість (естафета настрою – ігри «Павутинка», «Пантоміма», Спіймай мій настрій»; вправи «Сонячні промінчики», «Замок Веселих Смішинок», «Поліпши настрій», «Дружба починається з усмішки» та ін.);

4) ігри, що формують увічливе ставлення (вправа «Віночок побажань», ігри «Який ти», «Комплімент», «Компліменти» тощо);

5) ігри, що вчать правилам спілкування і поведінки в групі («Замок Чарівних дзеркал», «Дзеркало», «Замість сварки примирилися»; вправи «Словник увічливих слів», «Оціни вчинок» і т.п.).

Нами було використано так ігрові прийоми, що сприяли налагодженню приятельських стосунків:

1) ігрові прийоми з візуальним контактним поглядом для пари («Веселі зайчики», «Вітання», «День-ніч», «Підморгни товаришеві», «Хто швидше», «Піджмурки»);

2) ігрові методи з рухливими дотиками, потисканням рук, дотиками долонями:

– для пари («Пилочка», «Мізинчики-братики», «Долоньки», «Печу бабку», «Погойдай сонячного зайчика», «Велосипедисти», «Ланцюжок»);

– для четвірки («Один за всіх, і всі за одного», «Надуємо повітряну кульку») «Швидкі долоньки» і т.п.).

Приклади ігор подано в додатку Д.

Четвертою формою роботи по вихованню толерантних стосунків між учнями було *читання та обговорення художніх творів дитячої літератури*.

Величезний потенціал мають притчі, казки та оповідання В. О. Сухомлинського в збірці «Квітка сонця», якими ми користувалися і користуємося в позаурочному спілкуванні з другокласниками. Наприклад: Скажи людині «Здрастуйте», «Народження егоїста», «По одному ковтку найслабшим», «Якби я стала невидима», «Хвалькуватий черв'як» та ін. [83].

Другою збіркою, яка була і є джерелом спілкування з метою виховання толерантності в дітей, це «Авторські казки природознавчого змісту» за редакцією Н. Недодатко [1]. Хоч вони і мають природниче спрямування, але кожна з них виховує гуманістичне ставлення до живих істот, до друзів і дорослих, навчає бути толерантними у ставленні до оточуючих.

П'ята форма щодо формування в учнів толерантності – *перегляд мультфільмів та короткометражних анімаційних фільмів, зміст* яких обговорювався з дітьми. Їм потрібно було усвідомити і зробити висновки для себе. Це такі фільми:

- «Маленька каструлька Анатолія» (2014, Франція);
- «Струни» (2014, Іспанія);
- «Тамара» (2013, США);
- «Секрет Маела» (2014, Франція);
- «Мій братик з Місяця» (2007, Франція).

16 листопада – Міжнародний день толерантності. До цієї дати в школі було організовано ряд заходів, спрямованих на формування толерантності у школярів. Серед них у 2 класі було організовано перегляд анімаційних фільмів. Щодня, починаючи з 11 листопада і по 15 листопада, після уроків, додатково до програми, учні переглядали ці фільми, обговорювали і доходили правильних висновків щодо власної поведінки. Були переглянуті наступні анімаційні мультфільми, як-от: «Ян», «Вірте в любов, вірте у Різдво», «У ритмі серця», «Дивовижна річ» та фільм «Гратись». Ці фільми, як і попередні, є у вільному доступі в інтернет, анімації – на сайті «Освіта нова» українською мовою. Скинувши на флешку, ми демонстрували їх через проектор.

Ми створювали виховні ситуації, які свідчили про рівень розуміння другокласниками сутність «толерантності», «толерантної поведінки». Роботу з дітьми, що виявили низький рівень толерантності, спрямовували на вирішення таких завдань, які вимагали зусиль на розуміння важливості проблеми; використання привчання. Наводили приклади із життя щодо

наслідків інтолерантної поведінки. Ми сприяли прояву в здобувачів початкової освіти толерантності, давали можливість практично реалізувати навички співпраці, співробітництва, вміння узгоджувати наміри і дії в рамках таких суспільно значущих видів діяльності, як трудова, художньо-естетична, ігрова, комунікативна тощо.

Таким чином, формувальна частина дослідження полягала в реалізації програми «Світ толерантності». Основними видами діяльності в позакласній роботі з другокласниками були ранкові зустрічі, виховні години, різні види ігрових технологій, ігрові прийоми та вправи, спрямовані на виховання толерантності у здобувачів початкової освіти, читання, аналіз й обговорення літературних творів дитячої літератури (казки, оповідання, вірші, легенди, історії, пригодницькі твори), перегляд мультфільмів та короткометражних анімаційних фільмів, що демонструють поведінку дійових осіб, з якими молодші учні співвідносять свою поведінку і, які можуть для них бути моделлю для наслідування або навпаки.

2.4 Результати дослідно-експериментальної роботи

Оцінка результативності запропонованих педагогічних умов виховання толерантності у молодших школярів у позакласній діяльності відбувалася на базі Красівського ліцею. Експериментальна група – учні другого класу. Кількість – 12 осіб.

Після реалізації програми «Світ толерантності» учням було запропоновано подібні завдання, але з іншим змістом. Зміст методики «Казковий будиночок в садку» було змінено на методику «Мій казковий птах». Учням було роздано аркуш білого паперу і готові елементи для зображення птаха – тулуб, кінцівки, крила, оперення, клюв, голова, хвіст, все різного кольору. Елементи були розподілені нерівномірно. Діти звертаються одне до одного за допомогою, вчитель спостерігає, консультує, записує дії літей, стосунки чи конфлікти.

За обраними критеріями і рівнями в констатувальній частині експерименту були визначені такі результати.

Таблиця 2.3.

Результати діагностування молодших школярів за методикою
«Мій казковий птах» (контрольний етап експерименту)

№ п/п	Рівень сформованості толерантності молодших школярів	Експериментальна група (12 учнів)	
		кількість учнів	відсотки, %
1.	Низький рівень	2	16,7
2.	Середній рівень	9	75,0
3.	Високий рівень	1	8,3

Згідно із результатами, поданими в таблиці 2.3, кількість учнів з низьким рівнем сформованості толерантності зменшилась на 50%, з середнім рівнем збільшилася на 41,7%, і з'явилися учні з високим рівнем толерантності – 8,3 %.

За другою методикою «Продовжи речення» було підібрано нові історії і запропоновані респондентам.

Розповідь перша. «Діти зірвали в садку незрілі кислі яблука і вирішили ними пригостити стареньку бабусю. Ой як нетактовно вийшло! Діти мовби й з добрих сподівань хотіли порадувати, але для старенької бабусі то була не радість, а прикрість. Це все одно, що сліпому подарувати окуляри. Бути доброю людиною, то велике вміння. Треба розуміти....».

Розповідь друга: «Юрасик та Михайлик біля школи посадили маленьку яблуньку і зійшлися на думці: що будуть по черзі ходити до школи на канікулах та поливати деревце по черзі. Почалися канікули. Йшли дні, друзі надіялися один на одного, що той догляне деревце. А Андрійко приходиш до школи для того, щоб погодувати в акваріумі рибок. Побачив він, що яблуньку не поливає ніхто, от-от вона засохне. Тай став її поливати кожного дня. Зазеленіла яблунька, почала сили набиратися. Настало перше вересня. Всі діти прийшли до школи. Так не терпілося Юрасику дізнатися: чи поливав на канікулах Мишко їхнє деревце? А Михайлику дуже хотілося дізнатися: чи

Юрко поливав яблуньку? Поспішили вони обидва до яблуньки. Йдуть і не говорять між собою, мовчать. А коли побачили, що вона така гарна та зеленіє, кожен з хлопців горів від сорому і потупився в землю очима. Бо кожен подумав:.....».

Таблиця 2.4.

Результати діагностування молодших школярів за методикою
«Продовжи розповідь» (контрольний етап експеримент)

№ п/п	Рівень сформованості толерантності молодших школярів	Експериментальна група (12 учнів)	
		кількість учнів	відсотки, %
1.	Низький рівень	1	8,3
2.	Середній рівень	8	66,7
3.	Високий рівень	3	25

Аналіз отриманих результатів такий: кількість учнів з низьким рівнем сформованості толерантності знизився на 50,1%, з середнім рівнем збільшився на 33,4%, з високим виріс на 16,7%.

Ефективність впровадження умов для виховання толерантності в учнів другого класу в позаурочна діяльність засвідчена позитивними змінами, які подано в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Зміни в рівнях розвитку толерантності в учнів другого класу

№ п/п	Рівні сформованості толерантності	За результатами констатувального етапу експерименту (y %)	За результатами формульовального етапу експерименту (y%)	Динаміка змін (y %)
1	Низький	62.5	12.5	-50
2	Середній	33.3	70.85	+37.55
3	Високий	4.2	16.65	+12.45

Таким чином, отримані результати свідчать про те, що гіпотетичне припущення перевірено і підтверджено. А результати показують, що створення толерантного виховного середовища в шкільному колективі, створення програми виховання толерантності й поетапна її реалізація в позаурочний час з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей

молодших школярів, дає позитивні результати у формуванні навичок толерантної поведінки всіх учасників учбового процесу.

Висновки до розділу 2

1. На основі аналізу практики вчителів початкової школи можна зробити висновок, що системно виховна робота по формуванню навичок толерантної поведінки не проводиться. Є мало поширений досвід окремих вчителів по вихованню толерантної поведінки молодших учнів. Це пояснюється особливою ситуацією, яка склалася в країні і в освіті впродовж останніх років. Ковід, а пізніше війна, змінили звичний режим навчання школярів і можливості спілкування педагогів та обміну досвідом.

2. Було дібрано методики, які дали можливість визначити рівень толерантності в дослідній групі учнів другого класу. Переважаючий низький та середній рівні толерантності спонукали до створення програми «Світ толерантності» та її поетапної реалізації в різних формах позаурочної та позакласної діяльності. Програма включала ранкові зустрічі, виховні години, ігри, ігрові прийоми та вправи певного спрямування, читання та обговорення дитячих літературних творів, перегляд мультфільмів та короткометражних анімаційних фільмів, зміст яких обговорювався з дітьми. При обговоренні діти порівнювали характери і вчинки героїв, з якими діти співвідносили свою поведінку. Поведінка окремих героїв була зразком для наслідування, а прояви інтолерантної поведінки, навпаки, спонукали до контролю за власною поведінкою.

3. Тривала робота по реалізації завдань програми дала позитивні результати. Контрольне дослідження стану досліджуваного питання в групі дітей другого класу показало позитивну динаміку. Низький рівень толерантності зменшився на 50,0%, середній збільшився на 37,55%, високий, хоч не значно, але підвищився на 12,45%.

4. Виховання толерантності в сьгоднішніх умовах дуже важке завдання. Батьки покладаються на школу, але виховання толерантності починається з сім'ї. У школі дітей вчать різним предметам і лише підкріплюють батьківське виховання.

5. Проблема стану толерантності в нашому суспільстві має вирішуватися на державному рівні, через відповідні установи, вищі навчальні заклади, які готують педагогів, і у школі.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі зроблено теоретичне узагальнення та практичне розв'язання проблеми виховання толерантності у здобувачів початкової освіти засобами позакласної роботи. За допомогою педагогічного експерименту було перевірено умови виховання толерантності у школярів початкової школи в позаурочний час.

Результати дослідження засвідчили досягнення поставленої мети та завдань і слугували основою для таких висновків:

1. Під час аналізу наукової літератури було з'ясовано специфіку та структуру поняття «толерантність». Толерантність визначається як інтегративна моральна риса особистості, що базується на ціннісному ставленні до інших людей, себе та навколишнього середовища. Вона проявляється через доброзичливість, чуйність, співчуття, емпатію та терпимість, а також через повагу до інших, незважаючи на їхні погляди, звички, характер, темперамент чи національну та релігійну приналежність. Толерантність характеризується прагненням до гармонії та взаєморозуміння.

2. Вивчення психолого-педагогічних джерел показало, що поняття «толерантність» є багаторівневим й багатогранним. Толерантність постає основною цінністю інформаційного суспільства, яке відкрите для зовнішнього світу та інших культурних норм і принципів. Вона проявляється в різних формах і зумовлюється різними психологічними якостями особистості. У структурі толерантності визначаються наступні компоненти: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний.

3. Особливості виховання толерантності дітей в молодшому шкільному віці обумовлені їх віковими особливостями психічного розвитку: в молодшому шкільному віці змінюється орієнтація в поведінці. Орієнтація в поведінці на дорослих замінюється орієнтацією на колектив ровесників. Збільшується рухливість нервових процесів, переважає емоційна сфера у сприйнятті оточуючих, формуються стереотипи моральної поведінки і

діяльності, підвищується здатність до емпатії й рефлексії, до сприйняття соціальних норм і здатність виявляти власну позицію у ставленні до інших. Відбуваються зміни у вольовій сфері школяра. Почуття дитини стають мотивом її поведінки. Все це дає підстави вважати вік молодшого школяра найбільш сенситивним для виховання та формування толерантності як соціально-ціннісної характеристики особистості.

4. Сформованість толерантності у молодших школярів – це результат організованого впливу, направлено на формування толерантної поведінки, яка проявляється в толерантних емоціях і гуманістичних мотивах та реалізується в толерантній поведінці по відношенню до інших людей. Толерантність як риса особистості виражається у взаємній повазі та доброзичливості між людьми, у ставленні до соціальних груп з терпимістю, у підтримці рівноправ'я та свободи, у можливості дотримуватися традицій власної культури, водночас проявляючи солідарність у вирішенні загальних проблем.

5. Сучасні вчені визначають найбільш прийнятними такі форми діяльності, де учні набувають не лише знань про толерантність, а й отримують навички толерантної поведінки. Позакласна та позаурочна діяльність в контексті формування толерантності молодших школярів володіє величезним потенціалом. Це неформальна взаємодія вчителів, батьків і дітей, нерегламентованість їх спілкування; відсутність оцінювання, своєчасна діагностика і корекція толерантності у дитини; різноманітність форм і методів діяльності. Такі чинники мають бути використані в освітньому процесі початкової школи.

6. Ознайомлення з досвідом учителів початкової ланки освіти Нової української школи свідчить про те, що вчителі по-різному організують процес виховання толерантності молодших школярів, використовуючи при цьому різні форми позаурочної та позакласної роботи. При цьому відчувається, що системна робота відсутня і вчителі мають недостатній рівень у підготовці до формування толерантності у початковій школі

засобами позакласної роботи. Для поліпшення роботи вчителів вважаємо доцільним використати рекомендації І. Сухопарі, яка пропонує і подає методичні матеріали для організації роботи вчительських студій «Формуємо толерантну особистість» (лекції, інтерактивні заняття, круглі столи, практикуми, тренінги, рольові ігри).

7. Для проведення експериментальної частини дослідження було визначено й схарактеризовано критерії й показники толерантності (поведінкова діяльність, пізнання) та описано рівні сформованості толерантності молодших школярів. У експерименті брали участь учні другого класу Красівського ліцею в кількості 12 осіб.

8. Під час констатувального етапу виявлено переважно низький рівень сформованості толерантності дітей молодшого шкільного віку. Це спонукало до розробки програми формування толерантності в позаурочний час, у позакласній роботі «Світ толерантності» та до її реалізації, яка враховувала запропоновані в кваліфікаційній роботі педагогічні умови.

9. Розроблена нами програма формувального експерименту «Світ толерантності» включала: ранкові зустрічі, виховні години, ігри, ігрові прийоми та вправи певного спрямування, читання та обговорення дитячих літературних творів, перегляд мультфільмів та короткометражних анімаційних фільмів, зміст яких обговорювався з дітьми. Читання та обговорення художніх творів, їх інсценізація, творчі завдання на узгодження спільної діяльності, вправи на формування уміння сприймати та розуміти емоційні стани іншої людини, групові та індивідуальні доручення, розповіді, переконування, приклади, виховні ситуації стимулювали толерантні прояви дитини і, водночас, гальмували її інтолерантні дії та вчинки.

10. Стабільна, хоч і повільна, динаміка підвищення рівнів толерантності учнів другого класу свідчить про правильність визначених педагогічних умов. Низький рівень толерантності зменшився на 50,0%, середній збільшився на 37,55%, високий, хоч не значно, але підвищився на 12,45%.

11. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї важливої проблеми. Потребують окремого вивчення питання спеціальної підготовки вчителів початкової школи щодо формування толерантності в школярів у позакласній та позаурочній діяльності, а також спрямування програм післядипломної освіти педагогів на виховання толерантної поведінки учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авторські казки природознавчого змісту: навч.-метод. посіб. / Н. Недодатко. Кривий Ріг: ДВНЗ «КДПУ», 2017. 152 с.
2. Алексєєнко Н. В. Толерантність до невизначеності як специфічна умовак інноваційної діяльності. *Міжнародна науково-практична конференція «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання»*. Харків, 2017. С. 70–72.
3. Андрощук І. В., Андрощук І. П. Методика виховної роботи : навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. 320 с.
4. Базильчук Л. Проблема організації позакласної роботи в загальноосвітній школі. *Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки*. № 129. 2008. С. 6–10.
5. Батьківські збори : шляхи до партнерства та співпраці : метод. посіб. / уклад. : О. В. Пагава, Я. О. Чернишова. Харків : Друкарня Мадрид, 2018. 96 с.
6. Безбородих С. М. Теорія і методика виховання молодших школярів: навч.-метод. посіб. Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2019. 246 с.
7. Бережна Я. В. Кубіцький С. О. Показники та критерії толерантності у дітей молодшого шкільного віку. *Вісник Національного Університету оборони України*. 2013. № 4 (35). С. 7–10.
8. Бех І. Д. Особистість у саяві духовності: монографія. Київ – Чернівці : Букрек, 2021. 244 с.
9. Бикова М. Толерантність як актуальна проблема виховання в закладах дошкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 10 (94). С. 117–130.
10. Бібік Н. М. Нова українська школа: poradnik для вчителя / Під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.

11. Білецька Н. О. Особливості формування громадянина-патріота в Новій українській школі: метод. посіб. Кам'янець-Подільський, 2022. 65 с.
12. Білоусова Н. В., Павлова А. М. Готовність учителя початкової школи до позакласної виховної роботи засобами естетичного виховання. *Початкова освіта: Історія, Проблеми, Перспективи*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, присвяченої Дню початкової освіти, 2018. С. 27–29.
13. Бойко А. Е., Корнієнко А. В., Литовченко О. В. Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах : метод. посіб. / за ред. В. В. Мачуського. Київ : ТОВ «Артмедіа прінт», 2017. 272 с.
14. Бондар В. Позакласна робота в початковій школі: діяльнісний аспект. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2018. № 4. С. 243–249.
15. Водолазська Т. В. Модель доброзичливого до дітей освітнього середовища. URL: <http://roippro.pl.ua/pm/pdf-1-f-w/PM108.pdf>
16. Волкова В. Сутність і зміст поняття «толерантність». *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2015. № 1 (14). С. 26–32.
17. Гайдук Г. А. Модель структурної організації професійної толерантності педагога. *Психологічні перспективи*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2018. Вип. 32. С. 73–84.
18. Гайдук Г. А. Мотивація педагога до педагогічної толерантності. Проблеми оптимального функціонування особистості в сучасних умовах : мат. міжнар. наук. -практ. конф. Харків, 2018. С. 27–28.
19. Гайдук Г. А. Факторна структура мотиваційно-сміслових особливостей особистості як передумови її толерантної поведінки. *Проблеми сучасної психології*. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. Вип. 34. С. 69-79.
20. Галицький І. В. Типи толерантності в сучасному суспільстві. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса: Юридична література, 2010. № 52. С. 280–289.

21. Гнатівська К. С. Виховання толерантності в майбутніх учителів початкових класів. *Педагогіка та психологія*. 2018. Вип. 59. С. 277–283.
22. Гнатівська К. С. Гра як умова формування толерантності молодших школярів. *Practical applications of research in Ukraine and worldwide: XXII International scientific conference*. 22 Jun, 2018. Morrisville, 2018. P. 92–94.
23. Гнатівська К. С. Педагогічні умови формування толерантної поведінки молодших школярів. *Науковий часопис педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2018. № 62. С. 53–56.
24. Гнатівська К. С. Прийоми формування толерантності як соціальної якості молодшого школяра. *Теорія і методика навчання: проблеми та пошуки*. 2020. № 17. С. 17–23.
25. Гнатівська К. С. Сучасні технології формування толерантності в молодших школярів. *Наукові досягнення, відкриття та шляхи розвитку педагогічної науки: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 25-26.05.2018 р.)*. Запоріжжя, 2018. С. 84–86.
26. Гончаренко Г. Щоби шкільний дім був затишним. *Досвід оптимізації доросло-дитячих стосунків в освітньому просторі: матеріали Обласної науково-практичної конференції*. Черкаси : ЧОППОП, 2013. С. 12–13.
27. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
28. Горват М. Проблема виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного спілкування. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2012. № 43. С. 148–153.
29. Грива О. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. Київ: ПАРАПАН, 2005. 227 с.

30. Губа Н., Гладких Ж. Теоретичний аналіз психологічних чинників, які впливають на формування толерантності. *Психологічні перспективи*. 2018. № 32. С. 97–108.

31. Гурова Т. Виховання толерантності молодших школярів в умовах полікультурного освітнього простору: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 – теорія і методика виховання. Луганськ, 2011. 202 с.

32. Гурова Т. Ю. Роль вчителя у вихованні толерантності молодших школярів. *Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Тенденції розвитку вищої освіти в Україні : європейський вектор»* (м. Ялта, 10-12.03.2011 р.). Ялта : РВНЗ КГУ, 2011. С. 77–79.

33. Данилюк Г. П. Виховання толерантності в здобувачів початкової освіти у контексті вимог Нової української школи. *Освіта XXI століття: аксіологічний вимір: збірник матеріалів III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції* (м. Нікополь, 24 травня 2024 року). Нікополь: Навчально-методичний кабінет, 2024. С. 8–10.

34. Данилюк Г. П. Педагогічні умови виховання толерантності молодших школярів в освітньому процесі початкової школи. *Актуальні питання теорії і практики початкового навчання: збірник наукових праць студентів*. Кривий Ріг : КДПУ, 2024. № 17. С. 36–41.

35. Данилюк Г. П., Онищенко І. В. Виховання толерантності в здобувачів початкової освіти засобами ігрових технологій. *Оновлення моделі інтегральних компетентностей в контексті досягнення цілей сталого розвитку: збірник матеріалів VI Регіональної науково-практичної конференції* (м. Нікополь, 29 лютого 2024 року). Нікополь: Навчально-методичний кабінет, 2024. С. 107–111.

36. Декларація принципів толерантності. URL : <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>

37. Добрянська С. А. Виховання толерантності в учнів початкової школи. URL : naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/17/9

38. Залановська Л. І. Аналіз теоретико-методологічних підходів до проблеми толерантності як психологічного феномена. *Теорія і практика сучасної психології*. 2016. № 2. С. 9–15.

39. Заруцька С. М. Особливості організації навчально-виховного процесу щодо виховання толерантності в учнів початкової школи. *Стратегічні пріоритети в науці: збірник матеріалів XL Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*. Вінниця, 2020. Ч.4. С. 28–35.

40. Капідінова С. Б. Толерантність як чинник розвитку культури міжетнічних відносин студентів: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2015. 230 с.

41. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти : навч.-метод. посіб. Львів : Світ, 2019. 136 с.

42. Койкова Є. Виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 – теорія і методика виховання. Луганськ, 2008. 22 с.

43. Кондрашова Л. В., Лаврентьєва О. О., Зеленкова Н. І. Методика організації виховної роботи в сучасній школі : навч. посіб. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 187 с.

44. Корабльова О. О. Формування толерантності в контексті профілактики мобінгу в малих групах школярів підліткового віку. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2016. № 12. С.86–89.

45. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ, 2009. 416 с.

46. Кремень В. Г. Консолідація України на основі платформи толерантності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 1.46. С. 7–11.

47. Крутій К., Зданевич Г. Сторітелінг : мистецтво розповідання або Як зацікавити й мотивувати дітей. *Дошкільне виховання*. 2017. №7. С. 2–6.

48. Кузьменко Р. Освіта як царина формування толерантної особистості. Майбутнє особистості і сім'ї: контексти філософської антропології, психоаналізу, арт-терапії та філософської публіцистики. Підхід філософської антропології як метаантропології: зб. наук. праць VI Міжнародної наук.-практ. конф., 22–23 травня 2019 р.; за ред. Н. В. Хамітова. Київ: КНТ, 2019. С. 200–205.

49. Кузьменко Р. Толерантність як основа спільної дії в бутті людини. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія: збірник наукових праць*. Київ: НАУ, 2019. Вип. 1 (№ 29). С. 93–98.

50. Кузьменко Р. Толерантність: етимологія і семантика. *Гілея: науковий вісник. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: збірник наукових праць / НПУ імені М. П. Драгоманова, ВГО Українська академія наук*. Київ: Гілея, 2018. Вип. № 128. С. 223–227.

51. Культура добросусідства. Батьківські збори по-новому: метод. матеріали та практ. досвід / М. А. Араджионі та ін. Київ : Прометей, 2017. 273 с.

52. Лапа В. М. Наукові підходи до визначення поняття «комунікативна толерантність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 6. С. 61–65.

53. Лапа В. М. Структура комунікативної толерантності: аналіз наукових підходів. *Молодий вчений*. 2017. № 2 (42). С. 77–80.

54. Лапа В. М. Формування комунікативної толерантності особистості як актуальне завдання педагогічної психології. *Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26–27.08.2016 р.). Запоріжжя: КПУ, 2016. С. 130–32.

55. Мазін В. М., Суцєнко А. В. Визначення сутності цільових орієнтирів позакласної виховної роботи вчителя загальноосвітнього

навчального закладу. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 41 (94). С. 436–445.

56. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ : ВД «Стилос», 2006. 543 с.

57. Медюк І. Разом - до нової школи. Ранкові зустрічі, тренінгові заняття, ігри, вправи-розвинки, розваги. *Методичні орієнтири*. 2019. № 1-2. С. 11–25.

58. Митник О., Манзер С., Цілик Н. Теоретико-методичні засади становлення успішної в соціумі особистості під час навчально-виховного процесу в ЗНЗ. *Рідна школа*. 2017. №. 1-2. С. 36–40.

59. Назаренко Л. М., Антюшина О. М. Ціннісні орієнтири «нової школи»: у вимірі наукової позиції. *Таврійський вісник освіти*. 2017. № 1 (57). С. 30–33.

60. Нечева Є. Моральне виховання учнів початкової школи. *Початкова школа*. 2016. № 10. С. 53–54.

61. Нова українська школа: організація взаємодії з батьками учнів початкової школи: навч.-метод. посіб. / Т. М. Бабко та ін. Київ : Освіта, 2020. 208 с.

62. Нова українська школа: poradnik vikhovatelju grupy prodovzhenogo dnia u zakladaх zagalnoї serednoї osvіti: navch.-metod. posib. / za red. G. I. Dmitriv ta in. Lviv : Svіt, 2019. 224 s.

63. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

64. Олійник Н., Білик Т., Басюк А. Формування толерантності у молодших школярів. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»*. 2022. № 6 (11). С. 299–308.

65. Онищенко І. В., Данилюк Г. П. Виховання толерантності молодших школярів засобами позакласної роботи: навч.-метод. посіб. Кривий Ріг: КДПУ, 2024. 101 с.

66. Орловська О. В. Толерантність та її сутнісні характеристики. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький: ХІСТ, 2012. № 5. С. 159–163.
67. Павелків Р. Рефлексія як механізм формування індивідуальної свідомості та діяльності особистості. *Вісник післядипломної освіти. Соціальні та поведінкові науки*. 2019. Вип. 8 (37). С. 84–98.
68. Пільтяй Н. Д., Жиганюк Н. А. У другу половину дня: метод. посіб. Харків : Основа, 2016. 155 с.
69. Пірен М. І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. *Вісник НАДУ*. 2015. № 2. С. 51–56.
70. Поліщук О. Виховання в учнів початкових класів моральних цінностей у процесі позакласної роботи. *Молодий вчений*. 2018. № 4.1 (56.1). С. 60–63.
71. Поліщук О. Методика та педагогічні умови формування морально-ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. № 4. С. 127–134.
72. Поліщук О. Методика та педагогічні умови формування моральноціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі позакласної роботи. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. № 4. С. 127–134.
73. Поліщук О. Моральне виховання молодших школярів у процесі позакласної роботи. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. Вип. 65 (5). С. 69–72.
74. Поліщук О. Роль позакласної виховної роботи у формуванні моральних цінностей молодших школярів. *Інноваційна педагогіка*. 2018. № 3. С. 262–264.
75. Попович А., Брижак Н. Патріотичне виховання учнів початкової школи засобами позакласної роботи. *Наука майбутнього: зб. наук. пр.* 2020. № 2. С. 129–134.

76. Почтовюк С. І. Формування загальнолюдських моральних цінностей молодших школярів як основа духовного виховання. *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. № 3. С. 88–91.

77. Поясик О. І., Лаппо В. В. Методика виховної роботи : навч. посіб. Івано-Франківськ : Вид-во ПНУ імені Василя Стефаника, 2011. 202 с.

78. Резніченко І. Педагогічне партнерство сім'ї і школи в умовах НУШ. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2018. Вип. 59. С. 279–285.

79. Сидоренко В. Концептуальні засади Нової української школи: ключові компетентності, ціннісні орієнтири, освітні результати. *Методист*. 2018. № 5. С. 4–21.

80. Сінельников С. О. Ціннісні орієнтації сучасної молоді. *Освіта, наука та виробництво: розвиток та перспективи* матеріали III Всеукраїнської науково-методичної конференції (м. Шостка, 19.04.2018 р.). Шостка, 2018. С. 58–59.

81. Спілкування та співпраця. Навчальні матеріали / British Council; за підтримки МОН. Київ, 2019. 26 с.

82. Стандарти громадсько активної школи : залучення батьків: навч.-метод. посіб. / М. Я. Товкало. Київ : Пляда, 2014. 66 с.

83. Сухомлинський В. О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання; Пер. Д. Чередниченка. Харків.: ВД «Школа», 2009. 240 с.

84. Сухопара І. Змістове і методичне забезпечення процесу формування толерантності у молодших школярів у позаурочній діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Вип. 55. 2016. С. 200–206.

85. Таргоній І. В. Наукові підходи до виховання толерантності зарубіжними дослідниками. *Педагогічний часопис Волині*. Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки. 2019. № 2. С. 47–52.

86. Таргоній І. В. Феномен «толерантність» у психологічних та педагогічних дослідженнях: теоретичні аспекти визначення сутності.

Освітній простір України. Івано-Франківськ: ПНУ ім. Василя Стефаника. 2019. Вип. 15. С. 208–214.

87. Таргоній І. В. Феномен «толерантність» у сучасних дослідженнях. *Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти*: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «FOLIA COMENIANA» (м. Умань, 16–17.05.2019 р.). Умань, 2019. С. 185–188.

88. Телешман Ю. Вплив казки на формування моральних і духовних цінностей дитини. *Педагогічні ідеї Івана Франка в освіті сьогодення*. 2016. Вип. 5. С. 189–191.

89. Тернопільська В. І., Максимова О. О., Рудницька Н. Ю., Коновальчук І. М. Позиція толерантності та її виховання у старших дошкільників та молодших школярів. *Topical issues of education: collective monograph*. Lisbon, 2018. P. 202–217.

90. Ткаченко Л. П., Ткаченко А. О., Романюк О. В. Початкова школа: виховання на цінностях: зб. вих. справ. Біла Церква : КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», 2017. 88 с.

91. Тугай В. М. Особливості виховання толерантних взаємин молодших школярів. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2015. Вип. 51. С. 134–142.

92. Царик Л. П. Виховна робота в школі: працюємо за новими стандартами: посіб. Київ, 2019. 176 с.

93. Червінська І. Б., Довбенко С. Ю. Теоретико-методичні засади виховної роботи в початковій школі : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. 515 с.

94. Ярощук Л. Теорія та методика виховання: навч. посіб. Бердянськ, 2019. 400 с.

95. American Heritage Dictionary. URL : <http://www.ahdictionary.com/>

96. Ganji M.H. Loving tolerance: A look at tolerance from the viewpoint of Rumi. *Balkan journal of philosophy*. 2019. Vol. 11, N 1. P. 55–64.

97. Hersch J. Tolerance: Liberty and Truth. *Diogenes*. No 176. Vol. 44/4. 1996. P. 27–32.

98. Martin J. G., Westic F. R. The Tolerant Personality. *America Sociological Review*. 1959. Vol. 24. № 4. P. 521–528.

ДОДАТОК А

Адаптований варіант карток В. Проппа

ДОДАТОК Б

Казка «Куди ховається сонечко»

Перший крок : прив'язка до місця події.

Вчитель. На світі жило... (показую картку 1). Воно світило людям, зігрівало землю, дарувало тепло, затишок і радість. Так тривало багато часу, але одного дня сонечко помітило, що люди перестали його цінувати, звикли до його тепла й стали байдужими. Тоді сонечко вирішило сховатися.

Другий крок: особливі обставини.

Вчитель. Показую картку 2.

Діти, як ви думаєте, чому сонечко вирішило заховатися? Хто знає, куди воно поділося?

Третій крок: персонаж залишає домівку

Вчитель: Сонечко сховалося за високі гори й далекі моря. Воно побудувало собі будинок і вирішило більше не виходити.

Вчитель: (Показує картку 3). Подумайте, як змінилося життя людей без сонечка? Люди були здивовані й стривожені. Сміх зник, стало холодно. Вони вирішили знайти сонечко, але дорогу було важко побачити, тому люди звернулися до неба за допомогою.

Четвертий крок: пригода-перемога.

Вчитель: Хто показав шлях до Сонечка? (Показує картку 4). Як змінилося небо, коли люди до нього звернулися? (Воно засяяло мільйонами зірок, а молодий Місяць вказав дорогу до домівки Сонечка).

П'ятий крок: повернення персонажа додому

Вчитель. Показую картку 5. Як люди зверталися до Сонечка? Вони говорили, що без його тепла замерзають, його промінці приносять радість, а без нього все в'яне, і навіть звірі стають сумними. Що відповіло Сонечко? Воно сказало: «Ви забули про мене, але саме я даю вам життєву енергію». Люди просили: «Повертайся, ми будемо тобі вдячні!».

Шостий крок : повернення персонажу додому.

Учитель. Показуючи картку 6, запитує: Що сказало Сонечко людям?
«Я повернуся, але буду світити лише вдень, а вночі відпочиватиму. У цей час Місяць і зорі освітлюватимуть вам шлях, а ви з радістю чекатимете нового дня».

Сьомий крок: щасливе закінчення.

Вчитель. Так вже склалося, що вдень сонце дарує своє світло землі, а вночі ховається, дозволяючи людям відпочити. А новий день, з поверненням сонця, принесе нові радощі.

ДОДАТОК В

Відповіді вчителів початкових класів на запитання анкети

АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

З метою визначення найбільш ефективних шляхів виховання толерантності у здобувачів початкової освіти нами проводиться дослідно – експериментальне дослідження. Дайте будь ласка, відповіді на наступні запитання. Дякуємо за співпрацю!

1. Що для вас означає термін толерантність? Гнучкість, терпимість, повага до інших, до чужих вподобань

2. Як Ви вважаєте, чи є важливим в умовах НУШ виховувати толерантність в здобувачів початкової освіти? Чому? Обов'язково завжди

3. Як повинно бути сформоване виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку? Співчутливе ставлення до оточення, повага до вибору життя.

4. На Вашу думку які фактори впливають на виховання толерантності в молодших школярів?

Приклади дорослих, вчителів, однокласників

5. На Вашу думку, які засоби слід використовувати для більш ефективного виховання толерантності здобувачів початкової освіти?

Вікові виховні ігри, тренінги, рамкове мово, бесіди з дітьми на батьківщині

6. Чи залучаєте Ви своїх до позакласної виховної діяльності з метою виховання толерантності?

Завжди, завжди

7. Які, на Вашу думку засоби позакласної виховної роботи є найбільш ефективним для виховання толерантності в молодших школярів?

Групові проекти, колективна робота

АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

З метою визначення найбільш ефективних шляхів виховання толерантності у здобувачів початкової освіти нами проводиться дослідно – експериментальне дослідження. Дайте будь ласка, відповіді на наступні запитання. Дякуємо за співпрацю!

1. Що для вас означає термін толерантність? Це повага до чужого вибору, їхніх думок, терпимість, повага.

2. Як Ви вважаєте, чи є важливим в умовах НУШ виховувати толерантність в здобувачів початкової освіти? Чому? Так звичайно, в будь-який час.

3. Як повинно бути сформоване виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку? Повага, милосердя, щедрість, співчуття, гідність.

4. На Вашу думку які фактори впливають на виховання толерантності в молодших школярів? Діти наслідують дорослим, однокласників, батьків.

5. На Вашу думку, які засоби слід використовувати для більш ефективного виховання толерантності здобувачів початкової освіти? Виховні, позакласні заходи, ігри, бесіди, обговорення різноманітних тем.

6. Чи залучаєте Ви своїх до позакласної виховної діяльності з метою виховання толерантності? Так всіх своїх учнів.

7. Які, на Вашу думку засоби позакласної виховної роботи є найбільш ефективним для виховання толерантності в молодших школярів? Робота разом, у групах.

АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

З метою визначення найбільш ефективних шляхів виховання толерантності у здобувачів початкової освіти нами проводиться дослідно – експериментальне дослідження. Дайте будь ласка, відповіді на наступні запитання. Дякуємо за співпрацю!

1. Що для вас означає термін толерантність? Терпимість, повага до інших, до їхньої думки.
2. Як Ви вважаєте, чи є важливим в умовах НУШ виховувати толерантність в здобувачів початкової освіти? Чому? Так, це важливо в будів-
ничий час, а особливо зараз.
3. Як повинно бути сформоване виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку? Співчуття до інших, повага,
гідність, щирість
4. На Вашу думку які фактори впливають на виховання толерантності в молодших школярів? Жою оточення, наслідуючи прикладів
5. На Вашу думку, які засоби слід використовувати для більш ефективного виховання толерантності здобувачів початкової освіти? Виховні години, різні бесіди, ігри.
6. Чи залучаєте Ви своїх до позакласної виховної діяльності з метою виховання толерантності? Так, обов'язково
7. Які, на Вашу думку засоби позакласної виховної роботи є найбільш ефективним для виховання толерантності в молодших школярів? групові та колективні роботи.

ДОДАТОК Г

Відповіді молодших школярів на питання анкети

Анкета для учнів 2 класу
до Дня толерантності

1. Чи знайоме Вам таке слово як «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

- Так.
- Ні.
- Ніколи не чув.

2. Як Ви розумієте значення слова «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

щирість, доброта

3. Як Ви вважаєте, що породжує насильство і жорстокість?

злість

4. Виділіть основні, на Вашу думку, причини породження конфліктів:

- проблема соціальних відмінностей;
- проблема віку;
- проблема різних точок зору;
- проблема релігії;
- проблема зовнішності;
- проблема національності, раси;
- проблема батьків і дітей;
- інше

(напишіть)

5. Якими якостями має володіти людина, щоб проявляти толерантність?

щирість, доброта, чужина людина
поважати дорослих.

**Анкета для учнів 2 класу
до Дня толерантності**

1. Чи знайоме Вам таке слово як «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

- Так. ✓
- Ні.
- Ніколи не чув.

2. Як Ви розумієте значення слова «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

Товага, виховання.

3. Як Ви вважаєте, що породжує насильство і жорстокість?

Не виховання.

4. Виділіть основні, на Вашу думку, причини породження конфліктів:

- проблема соціальних відмінностей;
- проблема віку;
- проблема різних точок зору;
- проблема релігії;
- проблема зовнішності;
- проблема національності, раси;
- проблема батьків і дітей;
- інше

(напишіть) _____

5. Якими якостями має володіти людина, щоб проявляти толерантність?

Виховання, добро, повага, любов,

Анкета для учнів 2 класу
до Дня толерантності

1. Чи знайоме Вам таке слово як «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

- Так. ✓
- Ні.
- Ніколи не чув.

2. Як Ви розумієте значення слова «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

Товара, ^{кня} вміти слухати.

3. Як Ви вважаєте, що породжує насильство і жорстокість?

Зло, образсають, не вихованість.

4. Виділіть основні, на Вашу думку, причини породження конфліктів:

- проблема соціальних відмінностей;
- проблема віку;
- проблема різних точок зору;
- проблема релігії;
- проблема зовнішності;
- проблема національності, раси;
- проблема батьків і дітей;
- інше

(напишіть) _____

5. Якими якостями має володіти людина, щоб проявляти толерантність?

добра, лагідна, добро, любі маму,
поважає дорогих.

**Анкета для учнів 2 класу
до Дня толерантності**

1. Чи знайоме Вам таке слово як «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

- Так.
- Ні.
- Ніколи не чув.

2. Як Ви розумієте значення слова «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

виховання, повага
до

3. Як Ви вважаєте, що породжує насильство і жорстокість?

погані звички

4. Виділіть основні, на Вашу думку, причини породження конфліктів:

- проблема соціальних відмінностей;
- проблема віку;
- проблема різних точок зору;
- проблема релігії;
- проблема зовнішності;
- проблема національності, раси;
- проблема батьків і дітей;
- інше

(напишіть)

5. Якими якостями має володіти людина, щоб проявляти толерантність?

доброта, часта, любити всіх

**Анкета для учнів 2 класу
до Дня толерантності**

1. Чи знайоме Вам таке слово як «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

- Так.
- Ні.
- Ніколи не чув.

2. Як Ви розумієте значення слова «ТОЛЕРАНТНІСТЬ»?

Вичувальність

3. Як Ви вважаєте, що породжує насильство і жорстокість?

Невизнання

4. Виділіть основні, на Вашу думку, причини породження конфліктів:

- проблема соціальних відмінностей;
- проблема віку;
- проблема різних точок зору;
- проблема релігії;
- проблема зовнішності;
- проблема національності, раси;
- проблема батьків і дітей;
- інше

(напишіть)

5. Якими якостями має володіти людина, щоб проявляти толерантність?

Співчуття, доброта

ДОДАТОК Д

Приклади ігор на виховання толерантності в молодших школярів

Гра «Обмін ролями»

Учням початкової школи пропонується працювати в групах: у парах, де один виконує роль батька, а інший – роль дитини. Завдання полягає у веденні діалогу для вирішення проблемної ситуації, зберігаючи свою роль.

Наприклад, прохання купити книгу або конфлікт із однокласником.

Гра «Хто я»

Здобувачам початкової освіти пропонується подумки задати собі запитання «Хто я?» та із картинок і вирізок створити колаж, який буде відповіддю на це запитання.

Гра «Сонечко радіє – сонечко сумує»

Учитель пропонує здобувачам початкової освіти поміркувати і пригадати, які саме права порушуються в українській народній казці «Коза-дереза». Потім учитель пропонує учням викласти промінчики до веселого чи сумного сонечка, відповідно до ситуацій у казці. До якого сонечка ми з вами звертаємось?

Гра «Поділись добротою зі своїми друзями»

Варіант 1. Учні зібралися у коло, потиснули руки один одному, привіталися та додали до привітання свої власні побажання. Зрештою діти вибравуть найкращі побажання.

Варіант 2: Діти використовують жести або міміку, для того щоб показати свою радість від зустрічі одне з одним.

Гра «Барвисте намисто»

Щоразу, коли учні знайомляться з новими моральними якостями, вони прив'язують кольорове коло до стрічки (на ньому схематично зображено обличчя, яке передає відповідне почуття, і малюється кольором, визначеним дітьми). З часом учні збиратимуть «кольоровий вінок моральних якостей», який включає толерантну особистість. Учні визначають свою улюблену

людину, яку вони хочуть мати, і пояснюють чому. Тому діти вчаться описувати моральні якості людей.

Гра «Скульптор»

Передбачає, що учні створюють явний «пам'ятник» своєму товаришу, використовуючи позитивні риси його характеру. Вони описують його особливості, інтереси, уподобання та звички, формуючи цілісний образ особистості.

Гра «Грона винограду»

Учні в колі передають грону винограду одне одному. Вчитель навмисно звертає увагу на велику вагу винограду. Потім учні знову далі передають грону, тільки вже при цьому відривають по одній виноградині. Педагог наголошує: « Так і в житті: коли люди дружні, вони стоять сильними й непереможними, адже підтримують одного. Але якщо кожен діє самостійно, без єдності, вони залишаються слабкими та».

Гра «Я – гарний, ти – хороший»

Здобувачі освіти утворюють коло з ведучим. Ведучий кидає м'яч вгору і називає його позитивною якістю. Потім кожен учасник по черзі кидає м'яч і називає свої позитивні якості. Потім діти по черзі розповідають про позитивні риси один одного.

Гра «Мій день народження»

Учитель пояснив мету кола, поділеного на чотири частини: зиму, весну, літо та осінь. Діти розташували свої фото в секторах за датою народження, а потім поділити їх на чотири групи. Завдання: подумайте, які фрукти (овочі, фрукти, ягоди) порадують гостей на святкуванні дня народження. Діти колективно обирають і розташовують на колі плоскі зображення, що символізують піднос.

ДОДАТОК Е

План-конспект виховної години в 2 класі

Тема: Правила толерантності

Мета: Познайомити учнів з поняттям «Толерантність»; сформуванню уявлення про толерантне ставлення, навчити бачити індивідуальність кожної людини; показати терпиме ставлення до відмінностей; розвивати емоційну чутливість та здатність до переживання й співпереживання, відповідальності своїх вчинків, визначити правила толерантності.

Обладнання: мультимедійка, правила толерантності, маркери, фломастери, квітка толерантності.

Хід заняття

I. Привітання.

Учитель. Зараз ми з вами створимо собі чудовий настрій. Погляньте мовчки очима на свого сусіда і посміхніться до нього так, щоб стало вам приємно у двох. Дякую за позитивний настрій.

II. Повідомлення теми заняття.

Учитель: Сьогодні у нас незвичайний урок. Ви всі дізнаєтеся, чому він присвячений, після того як розгадаєте загадку.

Уранці на чотирьох, удень на двох, ввечері - на трьох. (Людина).

Діти: Роблять припущення, приходять до розгадки з допомогою вчителя.

Учитель: Ми з вами будемо говорити про людські вчинки, про людину, про позитивні людські якості, які є дуже важливими для кожного з нас.

1. Гра «Чим ми з тобою схожі»

Учні стали в коло. Вчитель запрошує до кола одного з учасників схожим з собою. **Наприклад:** «Сашко, вийди, будь ласка, сюди до мене, тому що у нас з тобою однакові очей (або ми з тобою схожі тим, що маємо схоже взуття чи одяг)». Сашко заходить до кола і запрошує наступного учасника, не

забуваючи називати його по імені. Сама гра триває, доти поки всі не зайдуть в коло.

Учитель: Бачите діти, ми всі з вами несхожі, але є у нас щось і спільне. Нам цікаво один з одним дружити, тому що ми не різні, але все-таки маємо деякі спільні риси характеру та зовнішності.

ВИСНОВОК: *Наші з вами відмінності доповнюють та збагачують наше суспільство. Для того, щоб жити на світі, нам треба навчитися жити, вирішуючи свої проблеми і завдання на основі взаєморозуміння.*

2. Знайомство з поняттям «Толерантність»

Діти хочу познайомити вас з древньо - китайською притчею «**Гарна сім'я**».

Колись давно жила велика родина, що налічувала дуже багато людей. Таких сімей було чимало, але ця родина була особливою. Тут ніколи не варилися, ображалися, не було бійок чи непорозумінь. Розлетілися чутки по всьому світу про цю сім'ю, і дійшли до владика, от він вирішив це перевірити, чи справді так все добре, як кажуть люди. Коли владика прибув до маленького села, його душа зраділа: повсюди чистота, порядок, краса й мир панували навколо. Діти були такі щасливі, старші – також поважні та щасливі. Владика здивувався та захотів знати, як така родина досягла такої гармонії. Він звернувся до старшини з проханням розповісти секрет. Старійшина щось так довго писав на папері, а потім передав владичі цього листа, на якому всього було три слова: «Любов, Прощення, Терпіння». А в кінці він додав: «сто разів любов, сто разів прощення, сто разів терпіння».

Учитель: Діти, чи погоджуєтеся ви з тим, що написав на аркуші паперу глава сім'ї? Як ви вважаєте, про що я хочу сьогодні з вами поговорити? (Про дружні взаємини у класі, про повагу один до одного, про милосердя... і т.д.)

16 листопада відзначається Всесвітній «**ДЕНЬ ТОЛЕРАНТНОСТІ**».

Міжнародний день толерантності має свої символи:

– Прапор толерантності.

- Емблема толерантності.
- Квітка толерантності.

3. Легенда про толерантність

Давним-давно жила на світі гарна дівчинка, яку звали Любов. Важко їй було жити без подруги. Вирішила вона звернутися до старого чарівника:

- Допоможи мені, дідусю, обрати подружку, щоби я могла з нею дружити на протязі усього життя.

Подумав дідусь - чарівник та промовив:

- Приходь завтра вранці до мене, коли перші пташечки заспівають і роса ще не просохне на травах...

Рано-вранці, коли освітило землю ясне сонце, прийшла Любов у вказане місце де росли три сосни, які стояли на самому краю лісу... Прийшла та бачить там: що стоять біля сосен п'ять найгарніших дівчат, одна від другої гарніша.

- Ось, бери та вибирай, - сказав дідусь-чарівник. – Першу звати Радість, другу – Печаль, третю – Удача, четверту – Краса, п'яту – Терпимість.

- Всі вони неймовірні, - відповіла Любов. – Не знаю, кого вибрати...

- Ти права, - відповів дідусь, - усі вони чудові, грані, у житті ти ще не один раз зустрінатимешся з ними, а може навіть, і дружити будеш, але вибери тільки одну з них. І вона стане тобі подружкою на все життя.

Задумалася Любов... Потім тихенько підійшла до однієї з дівчат і взяла їй за руку.

Так кого ж ти вибрала Любов? Чи здогадались ви? Звичайно, Терпимість.

Як ви думаєте, чому Любов обрала саме Терпимість, а не інші почуття?

Вчитель. Усі ми з вами приходимо у цей світ для добра. Але бувають різні обставин, поведінка людей і ми в деяких ситуаціях можемо робити погані та хороші вчинки. Своїми діями, поглядами чи добрими словами ми можемо підняти будь-кому настрій, і водночас образити його, не розуміючи навіть цього. Щоб не було такої ситуації, в якій ми можемо образити один одного, бо ми відрізняємося своєю індивідуальністю один від одного чи просто не розділяємо чиюсь думку тому і виникло це поняття «Толерантність», і в світі почали відзначати Міжнародний день толерантності.

4. Гра «Асоціативний ряд»

Вчитель. Діти я попрошу вас виконати деяке завдання. Кожен із вас зараз назве на кожну літеру слова толерантність будь-яку рису характеру, яка притаманна толерантній, вихованій, оброчливій людині. Та підсумуємо, які ж риси толерантної людини існують.

(На аркуші ватману записується в стовпчик слово «толерантність», школярі по черзі називають рису характеру і записують її).

Т – ...

О – ...

Л – ...

Е – ...

Р – ...

А – ...

Н – ...

Т – ...

Н – ...

І – ...

С – ...

Т – ...

Ь – ... м'який

Вчитель. Чи подобаються вам ті риси характеру, які ми з вами записали коло кожної літери? Особисто мені дуже, і я бажаю, щоб ви про них ніколи не забували та шукали їх у собі.

5. А зараз давайте разом з вами напишемо *правила толерантності*

1. Ставтесь один до одного з повагою.
2. Захищайте свої права, не порушуючи прав інших людей.
3. Пам'ятайте, що кожна людина має право на вибір (стиль, імідж, звички).
4. Ставтесь до людини так, як хочете щоб ставились до вас.
5. Дотримуйтесь норм етикету при спілкуванні з іншими.

Правила толерантного спілкування

- 1) Будь завжди уважним.
- 2) Будь терпимим в спорі, уміє аргументувати свою думку.
- 3) Будь гуманним і милосердним.
- 4) Не ображай свого співрозмовника.

6. Рефлексія

- Які якості на вашу думку притаманні для толерантної людини?
- Як ви вважаєте чи важко себе увіжити чи поставити на місце людини і зрозуміти її всі переживання?

Отже, наш з вами клас - це маленька наша сім'я. І мені дуже хотілося б, щоб у нашій родині панували завжди доброта, взаємоповага, взаєморозуміння, щоб не було сварок. У зв'язку з тим, що одним із головних

символів толерантності є людська рука, яку ми можемо протягнути не тільки своїм рідним та близьким, але й тим всім, хто нас оточує з вами, то покладемо всі наші руки одна на одну – це і буде символ дружби нашого класу.

ДОДАТОК Ж

Результати участі у Всеукраїнських конференціях

